Кыргыз-Турк "Манас" университети
Гуманитардык факультет Тюркология бөлүмү

Kırgızİstan-Türkİye Manas Üniversİtesİ
Edebİyat Fakültesİ Türkoloji Bölümü

Др. Якуп Өмероглунун элесине арналган

Жаш тюркологдордун X эл аралык симпозиуму

Dr. Yakup Ömeroğlu Anısına

X. Uluslararası Genç Türkologlar Sempozyumu

Баяндамалар жыйнагы
Bİldİrİler Kİtabı

21-23-апрель, 2025-жыл
21-23 Nİsan 2025

Бишкек / Bİşkek

ТҮРК ТИЛ УЮМУ
ТҮРКСОЙ
КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС” УНИВЕРСИТЕТИНИН
ГУМАНИТАРДЫК ФАКУЛЬТЕТИНИН ТҮРКОЛОГИЯ БӨЛҮМҮ
ЕВРАЗИЯ ЖАЗУУЧУЛАР БИРЛИГИ

TÜRK DİL KURUMU
TÜRKSOY
KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRKOLOJİ BÖLÜMÜ
AVRASYA YAZARLAR BİRLİĞİ

ДР. ЯКУП ӨМЕРОГЛУНУН ЖАРКЫН ЭЛЕСИНЕ АРНАЛГАН ЖАШ ТҮРКОЛОГДОРДУН X ЭЛ АРАЛЫК СИМПОЗИУМУ

DR. YAKUP ÖMEROĞLU ANISINA X. GENÇ TÜRKOLOGLAR SEMPOZYUMU

БАЯНДАМАЛАР ЖЫЙНАГЫ
BİLDİRİLER KİTABI

Түзүүчүлөр / Editörler:
Проф. Др. Озан Йылмаз / Prof. Dr. Ozan YILMAZ
Phd, Доц.М.А. Негизбек Шабданалиев / Yrd. Doç. Dr. Negizbek ŞABDANALİYEV
Мүжахит Аслан / Mücahit ASLAN

БИШКЕК / BİŞKEK - 2025

УДК 80/81
ББК 81
Ж 39

ТҮЗҮҮЧҮЛӨР:
Проф. Др. Озан Йылмаз, Phd, Доц. М.А. Негизбек Шабданалиев, Мүжахит Аслан

EDİTÖRLER:
Prof. Dr. Ozan YILMAZ, Yrd. Doç. Dr. Negizbek ŞABDANALİYEV, Mücahit ASLAN

Ж 39 Др. Якуп Өмероглунун жаркын элесине арналган Жаш түркологдордун X эл аралык симпозиуму = Dr. Yakup ÖMEROĞLU Anısına X. Genç Türkologlar Sempozyumu. – Б.: 2025. – 647 б.

ISBN 978-9967-9645-7-0

Бул китеп 2025-жылдын 21-23-апрелинде, Бишкекте өткөн X Жаш түркологдор симпозиумунда берилген баяндамалардан даярдалган.

Bu kitap, 21-23 Nisan 2025 tarihleri arasında, Bişkek'te gerçekleştiren X. Genç Türkologlar Sempozyumunda sunulan bildirilerden hazırlanmıştır.

Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин басылмалары: 435
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 435

Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Башкаруу кеңешинин 17.07.2025-жылынын № 2025-12.83 чечими боюнча басылды.
Кыргыз-Түрк "Манас" университетинин басма бөлүмү, Ч. Айтматов атындагы студенттик шаарча, Жал, Бишкек.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yönetim Kurulunun 17.07.2025 tarih ve 2025-12.83 Nolu kararı ile yayınlanmıştır.
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayın Ofisi, Ç. Aytmatov Kampüsü, Cal, Bişkek.

УДК 80/81
ББК 81
ISBN 978-9967-9645-7-0
© КТМУ, 2025

АРДАКТУУ КЕҢЕШ:
PhD, проф. Жейлан Алпаслан – Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин ректору
С.ил.к., проф. Алмаз Ибраев – Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин биринчи проректору
Элчи, PhD, проф. Дерья Өрс – Ататүрк атындагы маданият, тил жана тарых жогорку уюмунун төрагасы
PhD, проф. Осман Мерт – Түрк тили уюмунун төрагасы
Султан Раев – ТҮРКСОЙдун башкы катчысы
Уфук Тузман – Евразия жазуучулар союзунун төрагасы

УЮШТУРУУ КОМИТЕТИ:
Алпаслан Ашык – PhD., проф.
Озан Йылмаз – PhD., проф.
Таалайбек Абдиев – филол.и.к., доц.
Эрдал Айдогмуш – PhD., доц.
Халит Ашлар – PhD., доц.
Харун Шахин – PhD., доц. (Түрк тили уюму)
Кемал Гөз – PhD., доц. (ТҮРКСОЙ)
Мирзат Ракимбек уулу – PhD. доц. м.а.
Негизбек Шабданалиев – PhD. доц. м.а
Чынар Жылкычиева – ага окутуучу
Сердар Ажар – ага окутуучу
Огуз Алпарслан Чатал – ага окутуучу
Кемал Бозок – ага окутуучу
Зарина Жалбиева – PhD.
Жазгүл Жакакова – PhD.
Сатыбалды Көчөрбай уулу
Мүзейен Иналөз
Кадир Узун (Түрк тили уюму)
Сабырбек Бөрүбаев (ТҮРКСОЙ)
Жумагүл Нуракун кызы

ИЛИМИЙ КЕҢЕШ:
филол.и.д., проф., Лайли Үкүбаева (Кыргызстан)
филол.и.д., проф. Бурул Сагынбаева (Кыргызстан)
филол.и.д., академик Абдылдажан Акматалиев (Кыргызстан)
филол.и.д., проф. Аида Абдыкеримова (Кыргызстан)
т.и.д. проф. Кубатбек Табалдиев (Кыргызстан)
PhD., проф. Гүлден Сагол Йүксеккайа (Түркия)
PhD., проф. Мехмет Айдын (Түркия)
PhD., проф. Хакан Таш (Түркия)
филол.и.д., проф. Жулибой Элтазаров (Өзбекстан)
PhD., проф. Ферудун Хакан Өзкан (Түркия)
филол.и.д., проф. Амантай Шарип (Казахстан)
филол.и.д., проф. Элчин Ибраимов (Азербайжан)
PhD., проф. Нергис Бирай (Түркия)
саясий .и.д., проф. Рузимат Жураев (Өзбекстан)
PhD., проф. Дилек Эргөненч (Түркия)
филол.и.д., проф. Шакир Ибраев (Казахстан)
т.и.д., проф. Гайбулла Бабаяров (Өзбекстан)
PhD., проф. Юсуф Уяр (Түркия)
филол.и.к., доц. Айша Карымшакова (Кыргызстан)
филол.и.к., доц. Бакыт Жайлообаев (Кыргызстан)
филол.и.к., доц. Назмия Мухитдинова (Өзбекстан)
PhD., доц. Гүл Бану Думан (Түркия)
PhD., доц. Абдулкадир Өзтүрк (Казахстан)
PhD., доц. Хүсейин Йылдыз (Түркия)
т.и.к., доц. Шухратжон Хайдаралиев (Өзбекстан)
PhD., доц.м.а. Хүсейин Өзбай (Түркия)
PhD., доц.м.а. Осман Арыжан (Түркия)
PhD., доц.м.а. Микаил Женгиз (Түркия)

ЖООПТУУ КАТЧЫЛАР:
Халит Ашлар – PhD., доц.
Негизбек Шабданалиев – PhD. доц. м.а

СИМПОЗИУМ КАТЧЫЛЫГЫ:
Зарина Жалбиева – PhD.
Сатыбалды Көчөрбай уулу
Мүжахит Аслан

ONUR KURULU
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü)
Prof. Dr. Almaz İBRAYEV (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektör Vekili)
BE Prof. Dr. Derya ÖRS (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Osman MERT (Türk Dili Kurumu Başkanı)
Sultan RAYEV (TÜRKSOY Genel Sekreteri)
Ufuk TUZMAN (Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı)

DÜZENLEME KURULU
Prof. Dr. Alpaslan AŞIK
Prof. Dr. Ozan YILMAZ
Doç. Dr. Taalaybek ABDİYEV
Doç. Dr. Halit AŞLAR
Doç. Dr. Harun ŞAHİN (TDK)
Doç. Dr. Kemal Göz (TÜRKSOY)
Doç. Dr. Erdal AYDOĞMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Mirzat RAKİMBEK UULU
Yrd. Doç. Dr. Negizbek ŞABDANALİYEV
Öğr. Gör. Çınar CILKIÇİYEVA
Öğr. Gör. Serdar ACAR
Öğr. Gör. Oğuz Alparslan ÇATAL
Öğr. Gör. Kemal BOZOK
Dr. Zarina CALBİYEVA
Dr. Cazgül CAKAKOVA
Satıbaldı KÖÇÖRBAY UULU
Müzeyyen İNALÖZ
Uzman Kadir UZUN (TDK)
Sabırbek BÖRÜBAYEV (TÜRKSOY)
Cumagül NURAKUN KIZI

BİLİM KURULU
Prof. Dr. Layli Ükübayeva (Kırgızistan)
Prof. Dr. Burul Sagınbayeva (Kırgızistan)
Prof. Dr. Abdıldacan Akmataliev (Kırgızistan)
Prof. Dr. Aida Abdıkerimova (Kırgızistan)
Prof. Dr. Kubatbek Tabaldiyev (Kırgızistan)
Prof. Dr. Gülden Sağol Yüksekkaya (Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet Aydın (Türkiye)
Prof. Dr. Hakan Taş (Türkiye)
Prof. Dr. Juliboy Eltazarov (Özbekistan)
Prof. Dr. Ferudun Hakan Özkan (Türkiye)
Prof. Dr. Amantay Şarip (Kazakistan)
Prof. Dr. Elçin İbraimov (Azerbaycan)
Prof. Dr. Nergis Biray (Türkiye)
Prof. Dr. Ruzimat Curayev (Özbekistan)
Prof. Dr. Dilek Ergönenç (Türkiye)
Prof. Dr. Şakir İbrayev (Kazakistan)
Prof. Dr. Yusuf UYAR (Türkiye)
Doç. Dr. Gaybulla Babayarov (Özbekistan)
Doç. Dr. Ayşe Karımşakova (Kırgızistan)
Doç. Dr. Bakıt Cayloobayev (Kırgızistan)
Doç. Dr. Nazmiya Muhidinova (Özbekistan)
Doç. Dr. Gül Banu Duman (Türkiye)
Doç. Dr. Abdulkadir Öztürk (Kazakistan)
Doç. Dr. Hüseyin Yıldız (Türkiye)
Doç. Dr. Şuhratcon Haydaraliyev (Özbekistan)
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Özbay (Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Osman Arıcan (Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Mikail Cengiz (Türkiye)

GENEL SEKRETERLER
Doç. Dr. Halit AŞLAR
Yrd. Doç. Dr. Negizbek ŞABDANALİYEV

SEKRETERYA
Dr. Zarina CALBİYEVA
Satıbaldı KÖÇÖRBAY UULU
Mücahit ASLAN

TAKDİM

Türk dünyasının kalbi Bişkek'te, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi çatısı altında gelenek hâline gelen Uluslararası Genç Türkologlar Sempozyumu bu yıl onuncu kez düzenlenmiştir. Kurulduğu günden itibaren "Bir Üniversiteden Ötesi" anlayışıyla yalnızca bir yükseköğretim kurumu olmanın ötesinde; bilimsel üretimin, kültürel etkileşimin ve uluslararası işbirliklerinin merkezi olmayı amaçlayan Üniversitemiz, sosyal bilimlerden doğa bilimlerine uzanan geniş yelpazede bilimsel faaliyetleri desteklemekte ve Türk dünyasına hizmet etmektedir. Bu bağlamda, Üniversitemizin özellikle Edebiyat Fakültesi ve araştırma merkezleri, Türk halklarını dil, edebiyat, tarih, coğrafya, kültür, felsefe ve sosyoloji gibi alanların ışığında bir araya getirme görevini üstlenmektedir. İki yılda bir düzenlenerek artık bir gelenek hâline gelen Genç Türkologlar Sempozyumu, bu amacın en somut göstergeleri arasındadır. Genç araştırmacıların akademik dünyaya adım atmalarını teşvik eden, Türk dünyasının ortak meselelerini tartışmaya açan ve geleceğe dair kalıcı sonuçlar üreten bu sempozyum, Manas Üniversitesi'nin ilim dünyasına yaptığı katkıların parlak örneklerinden biridir.

İlk kez 2007 yılında bilim insanı Dr. Hüseyin Özbay'ın öncülüğünde düzenlenen sempozyum, "Türk Dillerinde Dil ve Edebiyat Sorunları" başlığıyla başlamış; sonraki yıllarda kapsamı genişleyerek Türk dünyasının farklı meselelerini odağına almıştır. Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in doğumunun 1000. yılı, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk ve Türk gençliği, Kırgız edebiyatının büyük ismi Cengiz Aytmatov, Manas Türkoloji'nin kurucularından Salican Cigitov ve Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, Kırgız bilim dünyasının önemli ismi Prof. Dr. Bübüyna Orozbaeva, Yusuf Has Hâcib'in ölümsüz eseri Kutadgu Bilig'in 950. yılı ve Kırgız Devlet Dili Yasası'nın 30. yılı gibi anlamlı isimlere ve dönüm noktalarına ithaf edilen sempozyumlar, hem bilimsel hem de kültürel bir bellek inşa etmiştir. Bu süreçte sempozyuma katılan araştırmacıların sayısı her yıl artmış, başlangıçta onlarca kişiyle yürütülen toplantılar, bugün yüzlerle ifade edilen katılımlara ulaşmıştır.

Bu yıl düzenlenen X. Uluslararası Genç Türkologlar Sempozyumu ise, geçtiğimiz yıl kaybettiğimiz, Türk dünyasına sevdalı bir gönül adamı, edebiyatçı, fikir ve dava insanı Dr. Yakup Ömeroğlu anısına ithaf edilmiştir. Ömeroğlu, yalnızca edebî ve kültürel çalışmalarıyla değil; aynı zamanda öncülük ettiği girişimlerle de Türk dünyasında kardeşlik bilincini yükselten bir şahsiyetti. Onun kurucusu olduğu Kardeş Kalemler dergisi, edebiyatın ve kültürün birleştirici gücünü simgelemiş, Avrasya Yazarlar Birliği aracılığıyla yürüttüğü faaliyetler Türk dünyası ortak bilincinin inşasında önemli bir rol oynamıştır. Bugün on üç farklı ülkeden genç Türkologların katıldığı bu sempozyuma adının verilmesi, onun aziz hatırasının ve bıraktığı izlerin ne denli kalıcı olduğunun en açık göstergesidir.

Elinizdeki bu kitap, Genç Türkologlar Sempozyumunda sunulan bildirilerden hazırlanmıştır. Genç Türkologların araştırmaları, bulguları ve yorumları, yalnızca Türk dili ve edebiyatı alanındaki gelişmeleri yansıtmamakta; aynı zamanda Türkoloji'nin günümüzde ulaştığı küresel boyutu da ortaya koymaktadır. Bugün Türkoloji, yalnızca bir dil, tarih veya edebiyat incelemesi olmanın ötesine geçerek, geçmişi anlamlandıran, farklı halklar arasında köprü kuran, geleceğe dair vizyon geliştiren disiplinler arası bir alan hâline gelmiştir. Dünyanın dört bir yanında farklı milletlere mensup araştırmacılar tarafından yapılan Türkoloji çalışmaları, bu alanın evrensel bilim dünyası içerisindeki görünürlüğünü her geçen gün artırmaktadır. Bu kitap, işte bu bilimsel üretimin genç akademisyenler eliyle nasıl zenginleştiğinin somut bir örneğini teşkil etmektedir.

Üniversitemiz, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün "Gençler! Cesaretimizi kuvvetlendiren ve devam ettiren sizsiniz…" sözünden ilhamla gençliğin bilim ve kültür ışığında yetişmesine her zaman önem vermektedir. Türk dünyasının ortak değerlerini yeniden hatırlatan ve geleceğe miras bırakan bu sempozyum, yalnızca bir akademik toplantı değil; aynı zamanda bir kültürel buluşma, dilsel yakınlaşma ve tarihî dayanışma zemini olmuştur.

Bu vesileyle sempozyumun gerçekleşmesine katkı sağlayan tüm kişi ve kurumlara teşekkür ediyor; sunulan bildirilerin Türkoloji sahasında çalışan araştırmacılar için kalıcı bir kaynak ve ilham kaynağı olmasını temenni ediyorum. Katkılarıyla bu eseri zenginleştiren genç Türkologlara başarılar diliyor, Türk dünyasının ortak geleceğine ışık tutmalarını yürekten arzuluyorum.

Prof. Dr. Alpaslan Ceylan
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü

SUNUŞ

Türk'ün dilini, edebiyatını, tarihini, coğrafyasını, halk kültürünü, musikisini, arkeolojisini, mitolojisini vb. çeşitli yönlerden inceleyen Türkoloji yani diğer adıyla Türklük Bilimi, geçmişinden aldığı güçle her gün yeni açılımlar kazanan geniş kapsamlı bir bilim dalıdır. Bu sayede sadece Türk dünyasının farklı coğrafyalarında değil dünyanın birçok merkezinde yapılan bilimsel çalışmalara kaynaklık etme özelliğine sahiptir. Türkistan, Hindistan, Azerbaycan, Anadolu, Rumeli (Balkanlar), Macaristan, Mısır gibi köklü yerleşim merkezlerinin yanı sıra Türk adının bir şekilde geçtiği Çin, Polonya, Kore, Cezayir, Almanya gibi ülkelerde de Türkoloji çalışmalarına rastlanmaktadır. Bazen bir el yazması metnin dünyayı dolaşma macerası, bazen bir şairin yaşadığı coğrafya, bazen de Türkoloji'ye meraklı bir bilim adamının kökeni Türkoloji araştırmalarının geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlamıştır. Mesela geçtiğimiz yıl vefat eden Hollandalı Türkolog Hendrik Boeschoten, Dede Korkut Oğuznâmeleri üzerine yaptığı araştırmalarla tanınırken Kemalpaşazâde'ye ait Tevarih-i Âl-i Osmân'ın dördüncü defteri Japon Koji İmazawa tarafından çeviriyazı alfabesine aktarılmıştır. Nevayi'nin Tevârîh-i Mülûk-ı Acem adlı eserinin bir nüshası Madrid Kraliyet Kütüphanesi'nde ortaya çıkarken Codex Cumanicus'un yegâne el yazması Vatikan Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Bunun gibi daha pek çok örnek vermek mümkündür. Yani anlaşılacağı üzere Türkoloji sadece Türk dünyası merkezlerini ilgilendiren bir bilim dalı olmaktan çıkıp evrensel bir yapıya bürünmüştür.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'nün 2007 yılından bu yana bir gelenek hâline getirdiği Genç Türkologlar Sempozyumu'nun bu yıl onuncusu düzenlendi. Belli aralıklarla başta Türk dünyası olmak üzere dünyanın her tarafından genç Türkologlara kapısını açan bu sempozyum, Türk dünyasının önemli merkezlerinden Bişkek'te, yine Türk dünyasının parlayan yıldızı Manas Üniversitesi'nin çatısı altında gerçekleşti. Her sempozyumun Türk dünyasının simgelerinden biriyle anılması geleneği bu sempozyumda da devam etti. X. Genç Türkologlar Sempozyumu geçen yıl aramızdan ayrılan, Türk dünyası sevdalısı, Kardeş Kalemler dergisinin kurucusu merhum Dr. Yakup Ömeroğlu anısına düzenlendi. Çok sevdiği ve değer verdiği gençlerin katılımıyla gerçekleşen sempozyum, merhumun hatırasını yaşatmak için atılan önemli adımlardan biri oldu. Kıymetli eşi Hava Ömeroğlu ve kızı Züleyha Özge Ömeroğlu'nun katılımıyla bu anma çabası daha da anlam kazandı.

21-23 Nisan 2025 tarihleri arasında üç günlük bir bilgi ve görgü şölenine dönüşen sempozyuma Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, Rusya Federasyonu (Tataristan, Tıva, Hakasya), İtalya, Kuzey Makedonya, Ukrayna, Kosova, İran, Şili, Afganistan olmak üzere 13 farklı ülkeden 170 genç Türkolog katıldı. Türklük biliminin çeşitli konularında birbirinden değerli bildiriler sunan katılımcılar, Türkoloji araştırmalarının geleceğine dair büyük umut verdiler. Bildirilerde Türk dili ve edebiyatından tarihi ve coğrafyasına kadar birçok konu çarpıcı başlıklar altında ele alındı. Tartışma ve soru cevaplarla desteklenen sunumlar hem bilimsel ortamın zenginleşmesine hem de gençler arasında kalıcı dostluklar oluşmasına zemin hazırladı. Burada tanışan gençler hem ileride yapacakları ortak çalışmalara dair fikir alışverişinde bulundu hem de aynı sahada çalışan farklı ülke mensubu gönüldaşlarını görmekle alanının zenginliği ve görkemine bir kez daha şahit oldu.

Sempozuymun başarılı bir biçimde gerçekleşmesi için çok emek verildi. Öncelikle sempozyumun ev sahibi Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nin rektörü Sayın Prof. Dr. Alpaslan Ceylan'a sempozyuma verdiği değerli katkıları nedeniyle çok teşekkür ederiz. TDK, TÜRKSOY ve AYB'nin destekleriyle gerçekleştirilen sempozyum için TDK Başkanı Sayın Prof. Dr. Osman Mert, TÜRKSOY Genel Sekreteri Sayın Sultan Raev ve AYB Başkanı sayın Ufuk Tuzman'ın şahsında her üç kuruma da destekleri için ne kadar teşekkür etsek azdır. Yine sempozyum boyunca yardım ve desteklerini esirgemeyen rektör yardımcımız Prof. Dr. Recai Doğan'a, genel sekreterimiz Prof. Dr. İsmet Altıntaş'a, Sempozyum Düzenleme Kurulu başkanı ve Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Alpaslan Aşık'a, Sempozyum Düzenleme Kuruluna, Sempozyum Bilim Kuruluna, sempozyuma yoğun ilgi gösteren kıymetli katılımcılara ve adını burada sayamadığımız Manas Üniversitesi'nin vefakâr çalışanlarına teşekkür borçluyuz.

Onuncu sempozyumun kapanış oturumunda, sunulan bildiriler değerlendirildikten sonra Genç Türkologlar sempozyumunun on birincisinde buluşmak üzere sözleşildi. Türkoloji araştırmaları devam ettikçe Genç Türkologlar Sempozyumu yeni yetişen genç Türkologların katılımıyla daha da güçlenecek ve Türk dünyasının ortak bir ülkü etrafında birleşmesi uğruna atılan bu adımlar günün birinde amacına ulaşacaktır. Bu vesileyle Dr. Yakup Ömeroğlu'nu bir kez daha saygı ve rahmetle anıyor, gücünü gençlerden alan Manas Üniversitesi'nin böyle anlamlı daha nice sempozyuma ev sahipliği yapmasını temenni ediyorum.

Prof. Dr. Ozan Yılmaz
Türkoloji Bölüm Başkanı
Bişkek-2025

МАЗМУНУ / İÇİNDEKİLER

TAKDİM 5
SUNUŞ 6
Aleyna Gökçen SEVEN: KARDEŞ KALEMLER DERGİSİNDE TÜRKİYE DIŞINDAKİ TÜRK HİKÂYECİLİĞİNE İSTATİKSEL BİR BAKIŞ (2007-2020) 10
Ali ÇELİK: KISACA DUNGANCA-RUSÇA SÖZLÜK'TEKİ KIRGIZCA VE TÜRK DİLLERİ KÖKENLİ KELİMELER ÜZERİNE 23
Ahmet UGUREL, Ercan ALKAYA: ULUPAMİR KIRGIZ AĞZININ KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ YERİ VE KARAKTERİSTİK DİL ÖZELLİKLERİ 27
Аргеи ШАБДАНОВ: КЫРГЫЗ ТИЛИНИН СӨЗДҮКТӨРҮНДӨ ОРУН АЛБАГАН СӨЗДӨР 36
Asadullo KHASANOV: "TARAQQİY" GAZETASİDA SİYOSİY MASALALARNİNG YORİTİLİSHİ 42
Asım ŞİŞİKOĞLU: MANAS VE DİĞER TÜRK DESTANLARINDA HÜKÜMDARLIK ALAMETLERİ 47
Aynur CƏFƏROVA: ÖZBƏK DİLİNDƏ ZƏRFLƏRİN İŞLƏNMƏSİ (AZƏRBAYCAN DİLİ İLƏ MÜQAYİSƏLİ ŞƏKİLDƏ) 58
Aysel AHMEDOVA: ESKİ UYGURCA DAŚAKARMAPATHAAVADĀNAMĀLĀ'DA FİİLİMSİ GRUPLARI 61
А. ТЛЕУЖАНОВА: ӘЛЕМ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ «ТРИКСТЕР» АРХЕТИПІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ 64
Әсем КАКИМЖАНОВА: ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ НАҚЫЛ СӨЗДЕРІНДЕГІ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ КӨРІНІСІ 68
Bahar TÜRKYILMAZ: YENİ UYGUR TÜRKÇESİNİN BAKIŞ AÇILARINDA DOLAYLILIK KATEGORİSİNİN GÖRÜNÜMÜ 70
Baktygul SARYBAEVA: KIRGIZLARIN YAZI SİSTEMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ. ALFABE DEĞİŞİMLERİ VE KÜLTÜREL ETKİLERİ 76
Бакыт КОКЕБАЕВА: ТУРИСТИК ДИСКУРСТЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ 83
Bibinur MAKSATBEKOVA: NEVÂYÎNİN TUYUĞLARINDA SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARI 89
Binnur BULUT: TATAR (KAZAN) TÜRKÇESİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE LEHÇELER ARASI AKTARMA YAPILIRKEN KARŞILAŞILAN SORUNLAR 94
Burak SÖZER: YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE DİLLERARASILIĞA GENEL BİR BAKIŞ 99
Buse AKKAYA: SERÂYÎ DİVANINDA TÜRK COĞRAFYASI 107
Buse BALYEMEZ, Rovshan MAMMADOV: AZERBAYCAN HALK ŞAİRİ MEDİNE GÜLGÜN ŞİİRLERİNDE ANNE TEMASI 118
Büşra Nur YILDIZ: TÜRKİYE'DE BASILMIŞ TÜRKÇE VE KIRGIZCA GRAMER KİTAPLARINDA ÜNLEMLERİN GÖRÜNÜMÜ 124
Celile AYDIN: KARS HİKÂYECİLİĞİNDE FELSEFİ BİR YAPI OLARAK DEĞERLER: ÂŞIK ŞEREF TAŞLIOVA VE ÂŞIK MURAT ÇOBANOĞLU 136
Cıldız SATIBALDİEVA: KIRGIZ TÜRKÇESİNDE GİYİM KUŞAMLA İLGİLİ ATASÖZLERİ 144
Dicle TEBEROĞLU: RAMİZ RÖVŞEN'İN EDEBÎ YARATICILIĞI VE EDEBÎ DÜNYASINDA KADIN İMGESİ 150
Dilan TAPAR: SORU EKİNİN YAZIMI ÜZERİNE 159
Сезим МУКАНБЕТ КЫЗЫ: СОЦИАЛДЫК МЕДИАДА КЫРГЫЗ ТИЛИНИН КОЛДОНУЛУШУ: ЖАШТАРДЫН САНАРИПТИК ТИЛ ТАНДООЛОРУ 172
Şükriye Duygu ÇAĞMA: ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE "AĞLAMAK" ANLAMINI KARŞILAYAN FİİLLER 174
Duygu UYSAL ALTUN: TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMIŞ TÜRK DÜNYASI MASALLARINDA EJDERHA MOTİFİ 180
Ebral KASAP: FERİDE'NİN YOLCULUĞU: ÇALIKUŞU ROMANINDA KİMLİK ARAYIŞI VE VAROLUŞ MÜCADELESİ 193
Ecem Gül İLEK: TOPLUMSAL CİNSİYETİN DİLE VE EDEBİYATA YANSIMALARI: KAZAKİSTAN ÖRNEĞİ 198
Elif GÜLÇİÇEK: İŞLEVSEL HALKBİLİMİ KURAMI BAĞLAMINDA KIRŞEHİR-ÖZBAĞ KASABASI'NDA KORKU VE ALKARISI MİTİ 204
Elif VATANSEVER: TEKİRDAĞ YÖRESİ ÂDETLERİNDEN MAYIS SÜTÜ İÇME GELENEĞİNİN TOPLUMSAL İŞLEVLERİ ÜZERİNE: TÜRKMENLİ KÖYÜ 207
Elmira KANAIBEKOVA: KAZAK TÜRKÇESİNDE ZAMAN KATEGORİSİ VE SINIFLANDIRILMASI 213
Emine SONSUZ: HALİL RIZA ULUTÜRK'ÜN ŞİİRLERİNDE VATAN VE VATANDAŞLIK MEFHUMU 217
Enes ADIGÜZEL: ASYA HUNLARI VE QİANG BOYLARI ARASINDA HAN HANEDANLIĞININ BATI KAPISINDAKİ TEDİRGİNLİĞİ 222
Esra ÇİÇEK, Kerim TUZCU: TÜRKİYE'DE VE KIRGIZİSTAN'DA KIRK ÇIKARMA GELENEĞİ 231
Ezgi KARSLI: NİKOLAY KARAMZİN'İN "ZAVALLI LİZA" İLE KASIMALİ BAYALİNOV'UN "ACAR" HİKÂYESİNDEKİ BAŞKİŞİLERİN BOYUN EĞİŞİ 236
Federica NARDELLA: КЫРГЫЗСТАНДАГЫ БУРКУТЧУЛУКТУН УН ПЕЙЗАЖЫ (SOUNDSCAPE): ТУРК ТААНУУДА ТУРЛӨР АРАЛЫК БАЙЛАНЫШ БОЮНЧА ЖАҢЫ БАГЫТ 239
Furkan KURT: GÜNLÜK YAŞAMDA ATALAR KÜLTÜNÜN SEMBOLİK İZLERİ 243
Gülay HOŞTAŞ: TÜRK ŞİFACILIĞINDA SÜREKLİLİK VE DEĞİŞİM: KAMLIKTAN OCAKLIĞA 249
Hakan PEKDEMİR: TÜRK DÜNYASI EDEBİYATLARININ BAĞLANTI MERKEZİ AVRASYA YAZARLAR BİRLİĞİ VE YAKUP ÖMEROĞLU 256
Hənifə SƏLİFOVA: ELÇİNİN "QARABAĞ ŞİKƏSTƏSİ" HEKAYƏSİNDƏ HƏYAT GERÇƏKLİKLƏRİ 262
Iana GÜNGÖR: BİR CEDİD MERKEZİ OLARAK KARAKOL ŞEHRİ 264
İbrahim Furkan ÇAL: FUZULİ'NİN 'LEYLÂ VE MECNUN' MESNEVİSİNDEKİ TÜRK KÜLTÜRÜNE AİT OLAN BAŞLICA UNSURLAR 271

Ikromjon XABIBJONOV: METAFORIK TERMIN YASALISHINING MA'NO MAXSUSLASHUVIGA MUNOSABATI.....275
İrem KURT: HAMDULLÂH HAMDÎ VE FUZÛLÎ'NİN LEYLÂ VÜ MECNÛN MESNEVİLERİNİN MUKAYESESİ.....279
Kubilay FENER: TÜRK DİLİNDE GELECEK ZAMAN EKİNİN DEĞİŞKENLİĞİ ÜZERİNE.....290
Kübra Merve TAŞ: KIRGIZ VE TÜRK KÜLTÜRLERİNDE ELİBELİNDE MOTİFFİ: KÖKENİ, SEMBOLİZMİ VE KÜLTÜREL AKTARIMI.....298
Kübra ÖZGÜN: GALATALI MAHMUD EFENDİZADE ABDULLAH EFENDİ'NİN ŞÜKÛFENÂMESİ'NDE DİL ÖZELLİKLERİ.....306
Лаура АБИКЕНОВА: ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫНЫҢ «ТҮРІК, ҚЫРҒЫЗ-ҚАЗАҚ ҺӘМ ХАНДАР ШЕЖІРЕСІ» ЖӘНЕ ҚАЗАҚТЫҢ ШЕЖІРЕ ЖАЗУ ДӘСТҮРІ.....309
Lira MAIRAMBEK KYZY: TİMURLULARDAKİ SÖZEL OLMAYAN İLETİŞİM DAVRANIŞLARININ ÇAĞATAYCA ESERLERDEKİ GÖRÜNÜMÜ.....312
Məsumə RZAYEVA: NİZAMİ GƏNCƏVİNİN DAVAMÇISI QUL ƏTAYİNİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞININ ÖYRƏNİLMƏ TARİXİ.....321
Marwah Isam Omar OMAR, Galip GÜNER: KARAHANLI TÜRKÇESİ İLE KERKÜK TÜRKÇESİNDE SOSYO KÜLTÜREL AÇIDAN ORTAK KELİMELER.....325
Mizan COŞKUN ÖZGÜR: ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE CÜMLE İNCELEMELERİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIM PROBLEMLERİ ÜZERİNE: ALTUN YARUK ÖRNEĞİ.....339
Mohinur FARMONOVA: ÖZBEK-TÜRK KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYATINDA YENİ BİR SAYFA: OĞUZ ATAY VE NAZAR İŞANKUL.....344
Muhamed RETKOCERİ: TÜRKÇE VE ARNAVUTÇA BENZER ATASÖZLERİ EQUIVALENT PROVERBS IN TURKISH AND ALBANIAN.....348
Muhterem SAYGIN: KÖKTÜRK YAZITLARINDA YİNELENEN DİL BİRİMLERİNİN TOPLUMSAL DİL BİLİM AÇISINDAN TAHLİLİ.....351
Müzeyyen İNALÖZ: KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT BAĞLAMINDA GÖRÜCÜ USULÜ EVLİLİKLERİN TRAJİK SONUÇLARI: SIDIK KARAÇAEV'İN ERKSİZ GÜNDÖRDÖ (ESARET GÜNLERİNDE) VE ŞEMSEDDİN SAMİ'NİN TAAŞUK-I TALAT VE FİTNAT ESERLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME.....357
Наристе ДАРМАНКУЛОВА: ЯКУП ӨМЕРОГЛУНУН МАДАНИЙ ЖАНА АДАБИЙ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ.....361
Nejla SAKARYA: ANADOLU GELENEĞİNDE KISSAHANLIK İLE MEDDAHLIĞIN TOPLUMSAL SÖZLÜ KÜLTÜRE KATKISININ ÖNEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....367
Nezahat CEYLAN – Gülnaz ASKARBEK AMASYA: TOPLUMA YÖN VEREN KIRGIZ KADINLARINDAN ÖNEMLİ BİR ŞAHSİYET: CARKINAYIM.....378
N. Didem BALTACIOĞLU: HAKAN GÜNDAY'IN ZAMİR ADLI ROMANINDA İRONİK ÇIKARIMLAR.....384
Neslişah YILDIZ: ESKİ UYGURCA METİNLERİNDE KÜMÜŞ KELİMESİNİN ANLAM AÇISINDAN İNCELENMESİ.....391
Nimet CEYLAN: TÜRKÇEDEKİ ARAPÇA ALINTILARIN TEKİL VE ÇOĞUL DURUMLARI.....396
Нургуль СУЛЕЙМАНОВА – Айдана КАРЫЯЕВА: ААЛАМДАШУУ ПРОЦЕССИНИН УЛУТТУК ИДЕНТТҮҮЛҮККӨ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ.....406
Nurlane MEMMEDOVA: AFAG MASUD'UN NESRİNDEKİ İÇ MONOLOG INNER MONOLOGUE IN AFAQ MASUD'S PROSE.....411
Oğuz Alparslan ÇATAL: AVRASYA YAZARLAR BİRLİĞİNİN TÜRK DÜNYASINA YÖNELİK FAALİYETLERİ.....415
Oleksandr FEDCHUK: BARIN HOUSE IN HISTORY OF THE CRIMEAN KHANATE.....425
Ömer Faruk ATEŞ: JOLTAY JUMAT ALMAŞULI'NIN HİKÂYELERİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞME VE DEĞERLER ÇATIŞMASI.....430
Özlem DOĞANAY: MUSA TAŞMUHAMMEDOĞLU AYBEK'İN HİKÂYELERİNDE ÇOCUK KAVRAMI.....436
Parassat RAKYMBERLİ: BAĞIMSIZ TÜRK DEVLETLERİNDE DERLEM DİL BİLİMİ: KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ.....439
Rövşen MEMMEDOV, Berrin SEVİLMİŞ: MEMMED ARAZ'IN ƏSGƏR ANDI ŞİİR KİTABINDA VATAN KAVRAMI.....445
Şafak KARAKOÇ: ÖMER F. OYAL'IN ROMANLARINDA TÜRKOLOJİ: DİL, EDEBİYAT, TARİH.....455
Sayalı Cəfərova: BƏKİR ÇOBANZADƏ – TÜRK DÜNYASININ GÖRKƏMLİ ALİMİ VƏ ŞAİRİ.....461
Салиха МУБАРАКОВА: ҚАЗАҚ-ҚЫРҒЫЗ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ФЕМИНДІК ДИСКУРС (Ш. БЕЙСЕНОВА, Ш. АЙТМАТОВ).....464
Selda SANDALYECİ: CODEX CUMANICUS'TAKİ KADIN VE ERKEK SÖZ VARLIĞINA TOPLUM DİLBİLİMSEL BAKIŞ.....467
Sema GÜNGÖR: KIRGIZ TÜRKÇESİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ İSİM CÜMLELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.....478
Semih TOPSAKAL: YAZAR SÖZLÜKLERİNDE ADLANDIRMA SORUNU.....484
Semra ÖZEN: ÖNCÜ BİR KALEMİN İZİNDE: SAMİPAŞAZADE SEZAİ VE KÜÇÜK ŞEYLER'İN SES GETİREN MİRASI.....488
Semra TAVŞAN: KIRGIZ TÜRKÇESİ KUŞ ADLARINDAKİ +Il / +Ul YAPIM EKİNİN İŞLEVİ.....494
Serdar ACAR, Kemal BOZOK: YAKUP ÖMEROĞLU'NUN TÜRK DÜNYASINA BAKIŞI (KARDEŞ KALEMLER DERGİSİ ÖRNEĞİNDE).....500
Şəkər MƏMMƏDOVA: OĞUZ QRUPU TÜRK DİLLƏRİNDƏ ORTAQ İŞLƏNƏN ATALAR SÖZLƏRİNİN TƏSNİFİ VƏ VARİATİVLİK.....505
Sibel BARCIN: TRT ÇOCUK KİTAPLIK UYGULAMASINDA BULUNAN "MERAKLI BİLGİN" KATEGORİSİNDEKİ SÖZ VARLIĞI UNSURLARI.....509
Sibel ÖZDEMİR: TÜRKÇEDE GELECEK ZAMAN ANLAMI TAŞIYAN YAPILAR.....517
Tuğba KORKMAZER: GARİB-NÂME'DE YERADLARI.....525
Tunahan Eren ARSLAN: SAKARYA'DA TÜRBELERLE İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALARA BİR ÖRNEK: "SEYYİD OSMAN ADAPAZARÎ".....537

Turan DEMİR: KIRGIZ HALK HEKİMLİĞİNDE IRVASALAR....543
Türkan Mahmudzadə: MEHMET EMİN YURDAKUL....547
Umut KÖSE: HUN TARİHİNDE QİLİAN DAĞLARI'NIN YERİ VE ÖNEMİ....549
Valida SHIKHALIYEVA: QIRĞIZ DİLÇİLİYİNDƏ QASIM TINISTANOV İMZASI....554
Венера КУБАНЫЧБЕК КЫЗЫ:КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ТУСТӨР БОЮНЧА ТҮШҮНҮГҮ....558
Yağmur Özçetin: ÜHÜ PARÇACIĞININ SAHA (YAKUT) TÜRKÇESİNDEKİ KULLANIMLARI....560
Yeldos TOKTARBAY: UYANIŞ KONUSUNDA YAZILMIŞ ESERLER KRONOLOJİSİ VE TARİHÇESİ....576
Зарина ЖАЛБИЕВА: ЗИЯБИДИН МАГЗУНИ ЖАНА АНЫН "ФЕРГАНА ХАНДАРЫ ТАРЫХЫ" ТЕКСТИНЕ АНАЛИЗ....582
Zarnigor SOHIBOVA: O'ZBEK SHE'RIYATIDA TOPOGRAFIK SHE'RLARNING O'RNI VA BADIIY-ESTETIK VAZIFALARI....588
Zeynep AKÇAY: ERZURUM HALK AĞZINDA YAŞAYAN SOSYAL HAYATA DAİR SÖZ VARLIKLARI....591
Асланбек ҚУАНЫШЕВ: «КҮН» КОНЦЕПТІСІ ҚАЗАҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДА: ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЛИНГВОМӘДЕНИ ТАЛДАУ....595
Кыргыйбек МОЛДОЖУНУСОВ: VI-VIII КК. КЫРГЫЗ КАГАНДЫГЫ ТУУРАЛУУ ТАРЫХЫЙ МААЛЫМАТТАР....599
Ұшқын СӘЙДІРАХМАН: «МИЛЛИ АДАБИЯТ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ ӨЛІМ МОТИВІ: ТАРИХИ-КОНТЕКСТУАЛДЫҚ ЖӘНЕ ПОЭТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ....607
Marcia ALEJANDRA CASTRO SEPÚLVEDA: SÖZLÜ GELENEK VE DOĞAÜSTÜ: CENGİZ AYTMATOV, GABRİEL GARCÍA MÁRQUEZ VE MİGUEL ÁNGEL ASTURİAS ARASINDA BİR DİYALOG....611
Нургазы ЖАНЫБЕК УУЛУ: КАСЫМАЛЫ ЖАНТӨШЕВДИН "КАНЫБЕК" РОМАНЫНДАГЫ КАТТАРДЫН ЧАГАТАЙ ТИЛИ МЕНЕН БАЙЛАНЫШЫ....616
Farida KURMANBEKOVA: 'MECMUA-İ EDEBİYYE' ÜZERİNE BAZI TESPİTLER....621
Зияда ШАМУРАТОВА: БУГУ УРУУСУНУН 19-КЫЛЫМДА ОРУС БИЙЛИГИНЕ ЖАЗГАН ЭКИ КАТЫНЫН ТИЛДИК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ....625
Meerim RISPAKOVA: TÜRK DİLLERİNİN TARİHSEL SÜREKLİLİĞİ: ÇAĞATAY VE KIRGIZ DİLLERİNDEKİ MESLEKİ SÖZ VARLIĞI....633
Аида ӨЗДЕМИР: КЫРГЫЗДАРДЫН ИСЛАМГА ЧЕЙИНКИ ДИНИЙ ИШЕНИМДЕРИНИН РУХИЙ ТУРМУШУНДАГЫ РОЛУ....638
Janarbyek ASIMKHAN: DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ HİDRONİMİK (SUADCIL) TERİMLERİN KAZAK TÜRKÇESNDEKİ KULLANIMI....641

CODEX CUMANICUS'TAKİ KADIN VE ERKEK SÖZ VARLIĞINA TOPLUM DİLBİLİMSEL BAKIŞ

Selda SANDALYECİ*

Özet

Dil ve toplum birbirini etkileyen karşılıklı bir ilişki içerisinde olduğundan toplumdaki değişme veya gelişmeler doğrudan dile yansır. Toplumdilbilimi, temel olarak dil ile toplum arasındaki bu karşılıklı ilişkileri inceler. Dilin söz varlığı ise toplum dilbiliminin değişime en açık ve somut kaynağını oluşturur. Kavram alanı çalışmaları, ilgili dil malzemesinin tespitinin yanında söz konusu dilin kullanıcılarının yaşam biçimini, duygularını ve düşünce dünyasını da gözler önüne sermektedir. Kadın kavram alanı, kadının toplumsal olarak nüfusun yarısını içermesi nedeniyle doğal olarak dilde de önemli bir alana sahiptir. Hâl böyle olunca bu alanda çalışmalar sık görülürken toplumun diğer yarısını oluşturan erkekle ilgili kavram alanı çalışmaları kadınla ilgili çalışmaların gölgesinde kalmıştır.

Codex Cumanicus, Kıpçak Türkçesinin en önemli eserlerinden biri olup 13. yüzyılın sonları ve 14. yüzyılın başlarında Karadeniz'in kuzeyinde yazılmıştır. Latin alfabesinin Gotik harfleriyle kaleme alınması ve o dönemde konuşulan Kıpçak Türkçesini göstermesi bakımından nadide bir eserdir. Bu sebeple çalışmamıza örneklem olarak seçilmiş, eserdeki kadın ve erkek söz varlığı tarama yöntemi ile gün yüzüne çıkarılmıştır. Çalışmada, kadın ve erkekle ilgili söz varlığı üzerinden cinsiyetlere yüklenen toplumsal rol ve değerler tespit edilmeye çalışılmış, o dönemki Kuzey Türk toplum hayatında kadın ve erkek kavram alanının nasıl karşılandığını belirlemek amaçlanmıştır. Akabinde 11. yüzyılda kaleme alınan Dîvânu Lugâti't-Türk'teki kadın ve erkek söz varlığının ile bu çalışmanın sonuçları kıyaslanacak ve böylece iki farklı dönemi temsil eden iki önemli eserdeki kavramlar toplum dilbilimi açısından karşılaştırılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Codex Cumanicus, erkek imgesi, erkek ile ilgili söz varlığı, kadın imgesi, kadın ile ilgili söz varlığı, toplumdilbilim.

1. Giriş

1.1. Codex Cumanicus

Kuzey Türkçesi olarak da anılan Kıpçak Türkçesinin en önemli eseri şüphesiz Codex Cumanicus[1]'tur ve "Kumanların Kodeksi/Kitabı" anlamına gelir. 13. yüzyıl sonu, 14. yüzyıl başlarında yazıldığı tahmin edilen tek yazma nüshası İtalya Venedik'teki Saint Marcus Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser Gotik harfli Latin alfabesiyle yazılmış olmasıyla önem taşır, çünkü Latin harfleriyle kaleme alınmış ilk Türkçe eserdir. CC, birisi İtalyan (55 yaprak), diğeri Alman (27 yaprak) kısmı olmak üzere iki defterin birleşmesinden oluşmaktadır. İtalyan kısmı tematik sözcük listelerinden oluşurken Alman kısmında sözlüğe ek olarak ilahi, bilmece, atasözü gibi metinler de bulunmaktadır.

CC, zengin bir söz varlığına sahiptir. Argunşah-Güner'in tespitlerine göre Kıpçakça madde başlarının sayısı 3750 dolayındadır (2024: s. 39). İtalyan ve Almanlar tarafından "duyulan Türkçe"nin yazılması ve Türkçenin tarihî veya çağdaş söz varlığında bulunmayıp yerel ağızlarda görülen birçok kelimeyi barındırmasıyla ayrı bir öneme sahiptir[2]. Bu sebeple sözlü kültürün zengin ve önemli metinlerinden olan CC çalışmamıza örneklem olarak seçilmiştir.

2. Yöntem

Toplumsal cinsiyet ekseninde kişilerin dil kullanımları ve söz varlığı ilişkisi birçok açıdan incelenebilir. Örneğin cinsiyetlere özgü farklı dil kullanımları ya da toplumun cinsiyet algısına yönelik dil kullanımları incelenir. Bu çalışmada CC örnekleminde kadın ve erkekten söz edilirken kullanılan dil, toplum tarafından cinsiyetlere atfedilmiş roller bağlamındaki dilsel yapıları inceleyen çalışmalar kapsamında ele alınmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde CC hakkında kısa bir bilgi verilerek toplum dilbilimi, dil-cinsiyet ilişkisi ile ilgili kuramsal bilgiler aktarılmış ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışmanın bulgular bölümü inceleme bölümüdür. Türkçenin tarihî lehçelerinden Kıpçak Türkçesinde kadın ve erkeklere yönelik kullanılan dil tanımlamalarına giren ögeler, betimleyici-analitik yöntem çerçevesinde CC'nin taranmasıyla fişlenmiş[3], ögeler dil-cinsiyet ilişkisi ile toplum dilbilimsel sezdirimleri göz önünde bulundurularak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Değerlendirilen sözcüklerde özellikle toplumsal cinsiyete gönderimde bulunanlar üzerinde durulmuştur. Kadın ve erkek kavramlarıyla ilgili tanımlamalar üzerinden kadın ile erkeğe yüklenen toplumsal rol ve değerler tartışılmış, 13-14. yüzyıl Kuzey Türk toplumunun toplumsal cinsiyet algısının dildeki görünümleri toplum dilbilimsel bakış açısıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan değerlendirilmelerde Türkçenin diğer tarihî diğer lehçeleri ile de karşılaştırmalar yapılarak dil kullanımının toplumsal cinsiyet açısından eleştirisi yapılmıştır. Toplum tarafından kadın ve erkeğe biçilen rollerin, söz konusu cinsiyetlerden bahsederken kullanılan dilde hem eş zamanlı hem de art zamanlı olarak farklılaştığı gözlemlenmiştir.

3. Toplum Dilbilimi

Dil, toplumun izlerini taşır ve toplum da dilin çerçevesini çizer. Böylece ikisinin arasında karşılıklı bir ilişki hasıl olur. Toplum dilbilimi, dil ile toplum arasındaki ilişkileri, dil ve toplumun birbirini etkilemelerini ve birbirlerinin değişkeni olarak ortaya çıkmalarını, özetle ikisi arasındaki eşdeğişirliği inceleyen, dil bilimi ile toplum bilimin kesişme noktasında bulunan karma bir daldır. Toplum ve dilin birbirini değiştiren, dönüştüren, tamamlayan yapısı toplum dilbiliminin temel inceleme konularındandır ve zaman, mekân, kişiler, olaylar ve benzeri dil kullanımını etkileyen her öge toplum dilbilimine konu olabilir.

Labov, toplum dilbilimin temel sorununu "bir kimsenin, bir şeyi neden söylediğini anlama gereksinimi" (1982:

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, seldatabak@trakya.edu.tr

[1] Buradan itibaren CC olarak anılacaktır.

[2] CC hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Argunşah- Güner 2024, Gökbel 2005, Guliyev 2018, Güner 2016, Güner 2017, Karahan 2013, Salan 2016.

[3] Tespit edilen söz varlığı listesi Ekler bölümünde karekod olarak eklenmiştir. İncelemek isteyenler karekodu okutup ulaşabilirler.

163) olarak açıklar. İmer ise toplum dilbilimin konusunun; "Kim, ne zaman, hangi konu üzerinde konuşmaktadır; böyle bir konuşmada hangi amaç temeldir ve bundan hangi toplumsal sonuç çıkmaktadır?" (1990: 17) sorularına cevap aramak olduğunu belirtir. Toplum dilbilim, dili kullanıldığı toplum içinde sebep-sonuç ilişkileri ile değerlendirir ve dil kullanımlarına etki eden pek çok değişkeni inceler (Akt. Akata, 2020, s. 941).

"Sosyoloji, dilbilimi ve antropoloji gibi yerleşik disiplinlerin köklü geçmişine rağmen toplum dilbilimi daha geç bir dönemde, 20. yüzyılda bu disiplinlerden ayrılarak bağımsız bir çalışma alanı haline gelmiştir" (Çiçek, 2024, s. 35). Modern toplum dilbilimi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılanmaya başlamış olup ilgili çalışmaların Bernstein'ın kuramıyla 1960'larda başladığı kabul edilmektedir. Türkiye'de ise toplumdilbilim, toplumdilbilimi, toplum dilbilim ya da toplumsal dilbilim gibi ifadelerle anılmaktadır. Toplum dilbilimi kavramının tanımını Türkiye'de ilk olarak ise "Toplumsal Dilbilim" adlı makalesiyle (1980) Kâmile İmer yapmıştır.

3.1. Toplumsal Cinsiyete Göre Kadın ve Erkek

İnsanın doğumu, biyolojik bir olgu olmakla birlikte kültürel bir varoluşu da belirtir. İçine doğulan coğrafya ve toplum; insanı geliştirir, toplumun dilini ve kültürünü öğretirken bazı kalıpları da öğrenmek zorunda bırakır. Kişi, hayatı sadece kendi bakış açısıyla göremez, bununla birlikte içine doğduğu zaman ve toplumun sunduğu perspektifle hayatı algılar. Dili öğrenirken aynı zamanda içine doğduğu toplumun davranış biçimleri de öğrenir. Böylece bireyin dil öğrenme süreci, kendisinin toplumsallaşma sürecini de içine alır. Bu öğrenme aslında çift taraflıdır. Birey, bir yandan dil edinirken bir yandan kendisine yönelik dil kullanımlarını da öğrenir. Kız veya erkek çocuğuna davranışların farklılığı daha bu süreçte karşımıza çıkmaktadır. Bunun sonucunda kadın ve erkeğe yönelik farklı dil kullanımları, dilsel ayrımcılığı ortaya koyan göstergeler olarak dil-cinsiyet çalışmalarına kaynaklık etmektedir.

Dil-cinsiyet ilişkisi, dil-toplum ilişkilerinin her boyutunu inceleyen toplum dilbiliminin çalışma alanlarından biridir. Kadın ve erkeğe yönelik ayrıklaşan bu tanımlamalar aynı zamanda toplum içerisinde kadın ve erkeğin kazandığı rolü de belirlemektedir. Toplumsal cinsiyet rolü olarak adlandırılan bu olgu "toplumun tanımladığı ve bireylerin yerine getirmelerini beklediği cinsiyetle ilişkili bir grup beklentidir" (Dökmen, 2009, s.29). Toplumsal cinsiyet rolleri, bireyin dili öğrenme süreciyle birlikte benimsenmeye başlar ve bireyin hem dil kullanımını hem de davranış kalıplarını belirleyici bir rol üstlenir.

"Cinsiyetin toplumsal yaşama doğrudan yön vermesi; psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve dilbilimi gibi disiplinler tarafından bu kavramın ayrıntılı biçimde araştırılmasını da gerekli kılmıştır" (Kamacı Gencer, 2020, s. 161). "Dil-cinsiyet ilişkisi ile ilgili araştırmalar cinsiyetlere özgü farklı dil kullanımlarını ya da toplumun cinsiyet algısına yönelik dil kullanımlarını örneklem olarak seçer. Erkek ve kadına yönelik kullanılan dil, toplumun cinsiyet algısını yansıtır" (Akata, 2019, s. 2278). Örneğin erkeğe yönelik dil kullanımlarında genellikle olumlu değerler görülürken kadına dair dil kullanımları ise daha çok olumsuz çağrışımlara sahiptir.

Toplum; kadına ve erkeğe çeşitli davranış kalıpları, beklentiler, rol ve sorumluluklar yükler. Biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumun kadına ya da erkeğe yüklediği rolleri, görevleri, etkinlik ve beklentileri içeren cinsiyete *toplumsal cinsiyet* denmektedir. Biyolojik cinsiyet, doğaldır ve genetik yapıdan kaynaklanır. Toplumsal cinsiyet ise toplumun ve kültürün yüzyıllar içerisinde meydana getirdiği kadın ve erkek imgeleri ile ön yargılarına dayanır. Biyolojik cinsiyet sabit kalırken toplumsal cinsiyet zaman ve mekâna göre değişiklikler gösterebilmektedir. "Zaman içinde toplumların kendilerine özgü oluşturmuş oldukları bu kimlikler, sosyalizasyon sürecinin ajanları tarafından yeni yetişen kuşaklara aktarılarak devamlılığın sağlanması gerçekleştirilmektedir. Böylece yeni yetişen kuşaklar neleri yapıp neleri yapmamaları gerektiğini öğrenmekte, öğrendiklerini uygulamaya koyarak da toplumun onayını almakta, aksi halde dışlanma ile başlayan müeyyidelerle karşılaşmaktadırlar" (Şenol-Çalar, 2018, s.1). Böylece toplumsal cinsiyetler, zamanla toplumun istediği biçimde zihinlere yerleşir, sonrasında da bu doğrultuda duygular ve davranışlar şekillenir.

Toplumsal cinsiyet konusunda karşımıza çıkan en önemli kavramlardan biri de 'rol'dür. "Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin dağılımına baktığımızda, tüm toplumlarda özel alan olarak adlandırılan ev-içi üretim işlerinin kadına, kamusal alan olarak adlandırılan ev-dışı üretim işlerinin erkeğe atfedildiği görülmekteydi. Kadınlardan beklenen, özel alanlarında kalarak ev içi faaliyetlerini yerine getirmeleriyken erkeklerden beklenen, kamusal alanda başarılı olmaları ve aile geçimini sağlamalarıydı. Ancak sanayi devrimi ve savaşların da etkisiyle kadınların ücretli olarak çalışma yaşamında yer almaya başlaması, köklü değişimlere de yol açmıştır (Zeybekoğlu, 2010, s. 4).

"Birçok kadın doğduğu andan itibaren bağımlı ve uyumlu olması, nezaket ve hanımefendilik çerçevesinde itaatkâr davranması, öfke duyma ya da itiraz etme gibi tepkilerini törpülemesi yönünde toplumsal cinsiyet eğitimi alarak adeta evcilleştirilir. Kadının aksine erkekler de bağımsız ve özgüvenli olma, cesur ve atılgan davranma, duygularını bastırma, kız gibi ağlamama, güç ve dayanıklılık gösterme konusunda teşvik edilir" (Çolak, 2020: 66). Söz konusu toplumsal cinsiyet farklılıkları hastalıkların, mesleklerin ve mekânların adlandırmalarında dahi görülebilmektedir: *kadınlar hamamı, kadın şoför, kadın hastalıkları, erkek hemşire* vb. Bu adlandırmalara bakıldığında mesleklerin çoğunlukla erkeğe uygun olduğu kabul gördüğünden o mesleği icra eden eğer bir kadınsa özellikle belirtilme ihtiyacı duyulmuştur. Bir sözcük kadını işaretleyen bir sözcükle nitelenmediği sürece eril bir anlam ima eder. Kerimoğlu ve Doğan'ın Braun'dan aktardığına göre Türkçe daha çok kadın cinsiyetini belirleme yönünde bir eğilim sergilemektedir. Gerçekten de *erkek hemşire, erkek sekreter* gibi örnekler daha azdır. Mesleklerin çoğu erkeklerle ilişkili görüldüğü için erkek niteleyicilerinin kullanımı kadın niteleyicilerine göre azdır (2015, s. 154).

"Toplumsal cinsiyet çalışmaları, kadın ve erkek olmanın biyolojik anlamının dışında sosyo-kültürel anlamlar

taşıdığını ve cinsiyetler arası dengeyi sağlayabilmek adına kadının yaşadığı sorunları ele almıştır. Fakat yakın zamana kadar toplumu ve kadını anlamanın tek başına yetmeyeceği, konunun erkek kimliğiyle birlikte ele alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır" (Avşar, 2017, s. 225). Bu doğrultuda çalışmanın ana odağında sadece kadın söz varlığı değil, kadınla birlikte erkek söz varlığı da ele alınmıştır.

Yapılan çalışmalarda "erkeği tanımlarken kadın kavramı ve özellikleri ya da kadını tanımlarken erkek kavramı ve özelliklerinin kullanıldığı görülmektedir. *Kadın kılıklı, kadın gibi gülmek, kadın ağızlı, kadınlar hamamı* deyimlerinde görüldüğü üzere kadın kavramı, erkekleri tanımlamak için kullanıldığında, kadına benzemek ya da benzetilmek aşağılayıcı ve utanç verici bir şeydir. Ancak, erkek özellikleri kadınları tanımlamak için kullanıldığında durum değişir. Kuşkusuz, *erkek gibi olmak* hayranlık uyandıran bir durumdur" (Alagözlü, 2009, s. 41-42). Örneğin güçlü ve güvenilir bir kadını anlatmak için *erkek gibi kadın* tabiri kullanılırken kadında olumlu özellikler görülüyorsa da kadın *adama benzemiş* sayılır. Birisi *erkek sözü* verirse o söz güvenilir olur, erkek çocuk doğurabilen kadın *erkek gibi bir kadındır* çünkü *Oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur*. Bu örnekler bize dildeki cinsiyet ayrımını gösteren sadece birkaç örnekten biridir.[4]

3.2. Türk Toplumunda ve Türkçede Kadın ile Erkek

Göçer kültürünü yaşayan Türk tarihinde kadın tabu olarak görülmediği için erkekle beraber her faaliyette görülürdü. Türk destanları, efsaneleri, hikayelerinde; avlarda, savaşlarda, dinî-siyasi vb. her sahada kadınlar erkeklerle birlikte varlık göstermiştir. Hatta Türk kadınının erkekle beraber omuz omuza çıktığı bu mücadeleler dünya kadınlarına da örnek oluşturmuştur. Aile reisi Türklerde bazen kadındır ve kadın evin direği kabul edilir. Erkeğin vefalı arkadaşı, evlatlarının da kutsal annesidir.

Hunlardan başlayarak Köktürk, Uygur ve diğer Türk devletlerinde Hatunlar, kağanla birlikte devlet protokolünde yer alırdı. Örneğin "Hun İmparatoru Mete, M. Ö. 200 yılında büyük Çin ordusunu imha etmek üzere kuşattığında Çin imparatoru, kurtuluş çaresi olarak Mete'nin hatununa armağanlarla elçi yollayıp aracılık etmesini istemişti. Hatun, Mete'yi kuşatmayı kaldırması yolunda ikna etmiş ve 'İki büyük hakan böyle dar bir yerde bu durumda karşı karşıya kalmamalıdır. Şimdi Çin toprakları senin eline düşmüş gibidir. Ancak bu onur sana hiçbir zaman güç kazandırmayacaktır, onun hepsini almış olsan bile. Çin imparatorunun kendi halkı arasında ilahi bir güce sahip olduğunu unutmamalısın. Ey hakan ne yapacağını düşün ve ona göre planını yap.' diye seslenmişti" (Kükrer, 2023, s. 15).

Hunlardan sonra kadın, Köktürk yazıtlarında da yüceltilmiş ve onun siyasi gücü vurgulanmıştır. Bilge Kağan annesi İlbilge Hatun'u tahtın diğer bir sahibi olarak anmış; ayrıca yazıtlarda erkek çocukları bey olmaya, kız çocukları da gelin -dolayısıyla anne- olmaya layık olarak betimlenmiştir. Bu ibareler bize, kadının anne ve eş olmaktan başka siyasi hayatın da bir parçası olduğunu işaret etmektedir.

Bilge Kağan'ın Köktürk Devleti'nin kuruluşunu anlattığı bölümde aktardığı "Türük bodun yok bolmazun teyin bodun bolçun teyin kaŋım İlteriş kaganıg İlbilge katunug Teŋri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş (KT D11)" ifadesi bize gösteriyor ki hatun da kağan gibi gökten gelir ve kutsaldır, ayrıca "il" ve "bilge" sıfatlarını isminde birlikte taşır. Bu sıfatlar bize 'anne'nin devletin bilge kişileri arasında olduğunu ve bu ismin ise aslında onun ünvanı olduğunu gösterir.

Kafesoğlu da Türk devletlerinde kağanın yanında hatunun siyasete yön verdiğini belirtmiş, buna örnek olarak 585 ve 726 yıllarında Çinli elçilerin kabul edilmesinde Köktürk kağanları ile birlikte kağan eşleri hatunlarının da hazır bulunmasını göstermiştir. Ayrıca hatunların genelde devlet meclislerine katıldıklarını, gelecekteki kağanların anneleri olması sebebiyle de ilk ve asil (Türk soyundan) eş olmalarına dikkat edildiğini aktarmıştır (2016, s. 259).

"Köktürk harfleriyle yazılmış Yenisey Yazıtları'nda *ebçi, kişi, katın, kelin* ve *ög* sözcükleri kadını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Yine Çinceden alınmış *kunçuy* sözcüğü en sık geçenlerden biridir. *Ebçi* sözcüğünün ise 'evde/çadırda oturan, ev işi yapan' manasında kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu durum eski Türklerde kadına ev işleri ile meşgul olan, evde oturan bir imaj çizmiştir. *Katın* ve *kelin* sözcükleri ise akrabalık ilişkileri ile ilgili olup 'yeni bir eve/aileye mensup olma' anlamı taşımaktadır" (Teke, 2020, s. 163). *Ebçi/evci* kelimesi 'evin hanımı' anlamı ile görülürken *katun/hatun* 'yüksek mevkideki kadın' için kullanılmış ayırt edici kavramlardır. Bu ayrım "söz varlığında kadına yönelik konum/hiyerarşi bildiren kavramların olduğunu göstermektedir" (Keskin, 2022, s. 274).

"Eski Türklerde kadının sosyal konumunun, çoğunlukla erkeklerle hem kıymetçe hem de hukukî anlamda eşit olduğu, kadının 'annelik' yönüyle birlikte 'devlet adamlığı, kahramanlık' gibi rolleri de taşıdığı görülmektedir" (Atsız, 2021, s. 89). Yazıtlarda en çok kağanların eşleri anılmakta ve ilk sırada yer almaktadırlar. Bu durum, Türklerin kadına karşı davranışlarını ve bakış açılarını, onlara verdikleri değeri göstermektedir.

Türk mitolojisinde kadın imgesine baktığımızda ise Umay yahut Umay Ana karşımıza çıkar. Umay, kadınlara hamilelikte, doğumda ve doğum sonrasında yardım eden; onları kötü ruhlardan koruyan bir iyedir. Umay'ın yüksek bir dişi varlık olduğu, hatta melek olma ihtimalinin de bulunduğu kabul gören görüşlerdendir. Yazıtlarda Bilge Kağan'ın da annesini Umay'a benzetmesi dikkat çekici bir ayrıntıdır: *Kangım kagan uçdukda inim Kül Tigin yiti yaşda kaltı… Umay teg ögüm katun kutınga inim Kül Tigin er at buldı*. 'Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı… Umay gibi annem hatunun devletinde Kül Tigin er adını aldı.' (Ergin, 1970, s. 56,10).

"Kadının Türk tarihi ve mitolojisi içerisinde analık ile özdeşleşen güçlü bir rolü mevcuttur. Türk mitoloji tarihinde kadına ilişkin pek çok farklı ruh ve tasvir bulunmaktadır. Teleüt ve diğer Altay Türklerinde yüksek hiyerarşiye

[4] Bu konu çalışmamızın boyutunu aşacağından özet geçilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Akata, 2020, Akbalık 2013, Apalı 2011, Argunşah 2017, Barutçu 2013, Çek 2015, Dalkılıç-Aral 2024, Erdoğan 2023, Ersöz 2010, Güden 2006, Gündüz 2012,Kabak 2023, Koç 2016, Malkoç 2022, Özmenli 2018, Şen 2023, Uçar- Doğruer 2016, Useev 2012-2015.

bağlı olarak Ülgen baş tanrıdır ve Türk kavimlerinde Mitolojik Ana'ya dair pek çok farklı varyant söz konusudur. Burada Yer Ana mitolojik açıdan can verici olarak gelmektedir" (Özel Özcan ve Erden Kaya, 2017, s. 179). Maniheist metinlerde de "kadının bir ışık hüzmesi şeklinde belirmesi veya Köktürklerde Umay İlahe ile eş tutulması ailenin ruhanî taraflarının belirginleşmesi" (Kükrer, 2023, s. 28) ni gözler önüne serer. Buradan hareketle Maniheizmin etkisiyle yahut eski Türk geleneklerinin bir devamı olarak türeyişin temelinin ilahi bir dokunuş olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Mitolojiye göre erkek sıradandır ve insani özellikler taşır. Kadın ise ilahi bir kaynaktan gelmiştir ve bu kutsallık onun dünyaya hükmedecek nesiller yetiştirmesine temel dayanak oluşturur. Eski Türk inancında dişi tanrıçaların görülmesi, toplumun hafızasında kadını ulvi bir yere konumlandırmış ve onların cinsel bir obje olarak algılanmak yerine el üstünde tutulmalarını sağlamıştır. Kadınların Tanrı'ya yakın oluşu, Türklerin yaşamında kadınların yer ve değerini üst seviyede tutmaktadır.

İbn Fadlan ve Gerdizî gibi İslâm yazarları da Türk kadınının temiz ahlakını söz konusu ederler. Marko Polo'ya göre de Türk kadınları "bütün dünyanın en temiz ve ahlaklı kadınlarıdır (Akt. Yılmaz, 2004, s. 114).

Şimdiye kadar sıralanan bilgiler özetlenecek olursa Türklerde kadın, gündelik hayatta hiçbir şekilde aşağılayıcı bir konumda olmamış, cinsiyetçi yaklaşımlardan uzak kalmış ve bir birey olarak toplumda yer almıştır. Eski Türk geleneklerinde ve destanlarda kadın; evladının ilk öğretmeni, eşinin fedakar yoldaşı, evin temeli olarak görülmüştür.

Dede Korkut Hikayelerinde de kadın buraya kadar aktarılan özelliklere benzer görünümdedir. Hikayelerde kadının en önemli vasfının erkekler gibi cesur ve yiğit olması ön plana çıkmaktadır. Fakat değişen zaman, coğrafya ve medeniyetler çerçevesinde toplumsal cinsiyet rolleri de değişime uğramaktadır.

Şöyle ki "Selçuklular'ın 10. yüzyılda Anadolu'ya gelişlerine kadar, İslâmiyet'in tesirlerine rağmen Türk kadını aktiftir. Günlük yaşamda erkekle beraberdir. Eve kapatılmamıştır. 'Harem' henüz bilinmemektedir. Kadın henüz eve mahkûm olmamıştır. Selçuklu egemenliği 300 yıl kadar sürer. Bu dönemden itibaren kadının sosyal durumu hayli değişikliğe uğrar" (Aksoy, 2016, s. 16). Burada bahsi geçen, halk içerisindeki kadındır. Çünkü, yöneticiler söz konusu olduğunda haremin varlığı ilk yazılı kaynaklardan itibaren kendini hissettirir. Eski Türk inancındaki dişi tanrıçalar sebebiyle toplum hafızasında yüksek mertebede bulunan kadının konumu İslamiyet'le birlikte başka bir hâl alır. Örneğin ilk Türk İslami eser kabul edilen Kutadgu Bilig'deki kadınlar vefasız ve faziletsizdir. Bu sebeple de evden dışarı çıkmaması gereken varlıklardır:

tişilerni evde küçlezgil tuçı/ tişining taşı teg bolumaz içi

yatıġ ewke ıḍma çıḳarma tişig/ körüp yolda alġan köz ol bu kişig 'kadınları her vakit evde koru; kadının içi dışı gibi olmaz. Yabancıyı eve sokma, kadını dışarıya çıkarma; bu kadınları sokakta gören göz onbrın gönlünü çeler' (Arat, 2008, s. 774).

tilin sözlemiş sözde yanmaz eren/ sözinde yanıġlı işiler sanı 'erkek verdiği sözden geri dönmez, sözünden dönenleri sen kadın bil'(Arat, 2008, s. 858).

yimek içmek ol kör bu üçte biri/ takı bir tişi ol awıtsa eri ' bu üçün biri yemek içmektir, biri de erkeği avutan dişidir' (Arat, 2008, s. 630). Aslında nesil devamlılığı için evliliği zaruri kabul eden yazar, burada ise kadını anne rolünden öte cinsel bir obje olarak tanımlamaktadır.

Harezm Türkçesi ile yazılmış 14. yüzyıl metinlerinden Nehcü'l-Ferâdis'te de kadınlar, süsleri ile erkekleri etkiler ve onları uhrevi dünyadan uzaklaştırarak yalan olan bu dünya ile meşgul ederler:

azdurġan Zühre tüşer erdi taḳı ol Zühreke laʿnet ḳılur erdi 'yoldan çıkaran Zühre (yere) düşerdi ve o Zühre'ye lanet kılardı (Karabük, s. 35)

15. yüzyıl Çağatay şairi Nevâyî'nin divanlarındaki kadın da Kutadgu Bilig ile paralellik gösterir. Kadın, insanı bu dünyaya bağlar ve insana zarar verir. Dönek olarak kabul edilen felek, bizzat kadın ile temsil edilmektedir:

çerh oldı zāl-i hile-ger anıŋ tarîki mekr/ tecrîd ili talâk bu mekkâre iyleŋiz (BV, 208/6) 'dünya yaşlı bir hilekar kadın olmuştur, onun yolu hiledir, bu düzenbaz kadını boşayıp halktan uzaklaştırınız' (Toprak, 2021: 202).

Oysaki Çağatay edebiyatıyla çağdaş olan ve Batıda büyük eserler veren Divan edebiyatında kadın farklı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Kadın, ilahi aşk için bir aracı konumundadır. Ona duyulan aşk, Tanrı'yı bulmaya vesile olur (Kesin, 2022, s. 284).

Güner'in 2018'de yazdığı doktora tezinde tespit ettiğine göre tarihî ve yaşayan[5] Türkçe'de kadın genellikle *annelik, evlilik, güzellik, fedakârlık* ve *ahlaki normlara bağlılık* imgeleri üzerinden temsil edilmiştir. Biyolojik cinsiyeti ayırmak için kullanılan sözlerde kadın söz varlığı erkek söz varlığından daha fazladır. Erkek için kullanılan göstergeler yalnız biyolojik cinsiyeti işaret ederken kadın söz varlığı aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerine de atıfta bulunur (2018, s. 738). *Eksik etek, kahpe, kaltak, cadaloz* gibi kadınları aşağılayan, küçümseyen birçok kelime dilde yerleşiktir ve kadın, çoğunlukla *evlenilecek kişi*, *annelik yapacak birey* gibi roller üzerinden tanımlanmaktadır. "Kadının toplumdaki sosyal konumunu ifade eden sözlerde en dikkat çeken durum, kadının toplumda edindiği yüksek itibarın ve mevkinin kaynağının genellikle yüksek statülü bir erkeğin annesi, karısı veya kızı olmaktan geçmesidir. Kadın bu durumda erkeğin statüsünün üzerinden konumlandırılmaktadır" (Güner, 2018, s. 740). Erkek yoksa kadın da var olamaz.

Tüm değerlendirmeler sonucunda, Türkler şehir hayatına geçtikten ve İslamiyet'i benimsedikten sonra kadınların konumunun evle sınırlandırıldığı söylenebilir. Burada sorun İslamiyet'in kabul edilmesi değil İslamiyet'i farklı kültürlerden öğrenerek o kültürlerin anlayışlarının benimsenmesidir.

[5] Güner; tezinde Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesine ait olmak üzere 56 eseri incelemiştir. Bu eserler arasında Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü de yer almaktadır.

4. Bulgular

Bir ırmak, aktığı mekân ve zamandan bazı ögeleri alıp başka yerlere taşırken aynı zamanda o zaman ve mekâna da kendi izlerini bırakır. Dil de böyle bir ırmağa benzer. Dil ve toplum arasında oluşan güçlü ilişki neticesinde dilin söz varlığı; o dilin konuşulduğu toplumun dünyayı nasıl algıladığını, maddi ve manevi gerçekliklerini gözler önüne serer. Bir başka deyişle kelimeler üzerinden bir milletin kalbi ve beyni okunur.

"Sözcükler ve anlam alanları toplumsal yapıyı şekillendiren ve toplumsal yapıdan etkilenen niteliktedir. Bir dilin sadece söz varlığı ile toplumsal yapı hakkında çıkarımlarda bulunulabilmesi, dilin toplumsal boyutunun göstergesidir. Dilin toplumsallığı içinde dil-cinsiyet ilişkileri de söz varlığına yansır" (Akata, 2019, s. 2275). Bir dildeki kadın ve erkek söz varlığı, kadın ve erkeğe yönelik algıyı ve cinsiyet eşitsizliği gibi birçok toplumsal cinsiyet olgusunu içerir.

"Toplumda baskın grup olan erkeklerin kullandığı dil, toplum tarafından birincil dil olarak kabul edilmiş ve kadınların bu norma uymaları beklenmiştir. Bundan dolayıdır ki *amir, komutan, devlet adamı* vs. denilince akla ilk *erkek* gelir. Kadınların uğraşlarını belirtirken ise bu sözcüklerin başına *kadın* ibaresi eklenir" (Malkoç, 2022, s 181).

Bu bilgiler ışığında CC'de geçen, kadın ve erkek ile ilgili tüm söz varlığı fişlenmiş ve toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesine katkı sağlamaya çalışılmıştır:

4.1. Codex Cumanicus'taki Kadın ve Erkek Söz Varlığı

CC fişlenerek kadın ve erkeğe dair söz varlığı tespit edilmiştir. Kadınla ilgili 76, erkekle ilgili 80 göstergeye rastlanmış ve bu göstergeler toplum dilbilimi açısından incelenmiştir:

4.1.1. Kadın ile İlgili Söz Varlığının Toplumsal Temsili

a. Roller ve Sıfatlar:

ana 'anne', *aylı* 'hamile, gebe', *ayal* 'kadın,eş', *bollaş-* 'hamilelik sebebiyle şişmanlamak', *evdegi epçi* 'hizmetçi', *evdegi ḳız* 'hizmetçi', *'karavaş* 'hizmetçi kız, cariye', *katun* 'kadın, hanım', *ḳullukçu* 'hizmetkar' *tuvurdaçı* 'anne' *tuvurguçı* 'anne' gibi sözcüklerle kadının toplumdaki temel kimlikleri *anne, eş, hizmetçi, hanım* olarak görülmektedir.

kam katun kişi 'büyücü', *körk* 'güzel', *körksizlik* 'çirkinlik', *körüklü* 'güzel', *körümli* 'güzel, gösterişli,çekici, cazip', *naamatlu* 'zarif, sevimli, sevgiye değer' gibi fiziksel ve duygusal niteliklerin ön planda olması ise kadının 'görünüşü' üzerinden tanımlandığını belirtir.

b. Cinsellik ve Ahlak Üzerinden Kadın İmgesi

am 'dişilik organı', *ersek/hersek* 'erkek isteyen', *hersekçi* 'fahişe, ahlaksız, namussuz', *kaltak* 'iffetsiz, namuzsuz, kaltak' *murdar* 'fahişe, kahpe, iffetsiz kadın', *murdarlık* 'fahişelik', *yenil* 'hafif, hoppa' gibi cinsellik ve iffete dair kelimeler *ahlak söylemiyle* kadının tanımlanmasıdır.

erden 'bakire', *erdenlik* 'bakirelik', *ėrseksiz* 'iffetli, namuslu', *kız* 'bakire, evlenmemiş kız' ise bekâretin kadınla özdeşleştirilmesi, 'namus' merkezli kadın tanımlamalarını işaret eder.

c. Kadınların Güç Figürleri

çın ayal 'nikahlı eş', *kan katunı* 'hükümdar eşi, hakanın karısı', *soltan katun* 'hükümdar eşi', *hava,* 'Hz. Havva' *maria/ mariam katun* 'Hz. Meryem' gibi dinî ve siyasi güçlü kadın figürleri Eski Türk kültüründeki kadın imgesinin devamı niteliğindedir.

- Fakat bu imgeler dahi çoğunlukla "bir erkeğe bağlılık" içermektedir: *Hükümdarın* eşi, Hz. Meryem gibi *İsa'nın* kutsal annesi vb.

Tespit edilen göstergeler farklı bir açıdan değerlendirildiğinde kadınla ilgili kelimeler *ikili kodlar* (Kutsal/Fahişe, Anne/Cariye) şeklinde de sınıflandırılabilir. Örneğin kadın ya 'yüceltilen' (iffetli, anne, kutsal) ya da 'aşağılanan' (fahişe, cariye, güçsüz) konumdadır:

Yüceltilen Kadın:

ana 'anne', *halal hatun* 'meşru eş', *boy aruvlıhı* 'namus', *erden* 'bakire', *mariam katun* 'Hz. Meryem' gibi ifadeler kadını aile, dindarlık ve saflık ile ilişkilendirir. *frişte* 'melek' metaforu da kadının kutsal bir role büründüğünü gösterir.

Aşağılanan Kadın:

ersek/hersek 'erkek isteyen', *ḳuma* 'cariye', *ḳumadan tovġan* 'piç', *küng* 'cariye', *küni* 'metres, oynaş', *murdar* 'fahişe', *kaltak* 'iffetsiz, namussuz', *oynaş* 'cariye, sevgili, metres', *tüvün* 'kısır kadın'gibi kelimeler cinselliği kontrol edilemeyen kadını 'tehlikeli' olarak kodlar.

ḫarabat 'genelev' ve *karavaş* 'cariye' gibi terimler ise kadının meta olarak görülebileceğini ima eder.

Örnekler bize göstermektedir ki ataerkil ideoloji, dili kendi lehine şekillendirerek kadını öteki hâline getirmiştir. Kadınlar ya melek ya şeytan ikilemi içinde tanımlanmış; *iffet, evlilik* ve *annelik* dışındaki kimlikler adeta sapkın addedilmiştir.

4.1.2. Erkek ile İlgili Söz Varlığının Toplumsal Temsili

a. Toplumsal Güç ve Kimlik

alpavut 'asilzade, soylu, aristokrat', *ata* 'baba', *bagatur* 'bahadır, yiğit, kahraman', *bahadur* 'bahadır, yiğit, kahraman', *bey* '1. bey, emir 2. mal sahibi, efendi, soylu', *er* '1. erkek, yiğit', *erkek* 'erkek', *han* hükümdar', *igit* 'yiğit', *koca* 'mal sahibi, efendi', *küçlü* 'güçlü', *kün* '3. güç, kuvvet, erk', *yeyitlik* 'gençlik, yiğitlik' gibi sözcüklerle erkeğin

savaşçı, güçlü, yönetici ve koruyucu rolü vurgulanmıştır.

atlu kişi ‘süvari’, *bakçacı* ‘bahçıvan’, *bapas* ‘papaz’, *baskak* ‘vali’, *bazargan* ‘tüccar’, *çeri başı* ‘komutan’, *daraga* ‘askerî vali’, *bitikçi* ‘hattat, katip’, *bitik ostası* ‘hattat, yazı ustası’, *dıvar ostası* ‘duvar ustası’, *kobuzçı* ‘kopuz çalan’, *oglan* ‘2. hizmetçiler, görevliler’, *oḫçı* ‘ok yapan kimse’, *soltan* ‘hükümdar, sultan’, *tın ata* ‘papaz’ gibi meslek göstergeleri ise erkeğin kamusal alandaki temsilini belirtmektedir.

- *Bey* kelimesi 2. bir anlam kazanarak ‘mal sahibi, efendi, soylu’ olarak görülmektedir. Bu anlam genişlemesi erkeğe karşı olumlu bir bakış açısı olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Örnekler bize ev dışındaki mesleklerde kadının değil artık erkeğin olduğunu gösterir. Bu durum ise zaman ve mekân ile değişen kadın imgesinin göstergesidir.

b. Ahlak ve Karakter Üzerinden Erkek İmgesi

kılıklı ‘dürüst, iyi huylu, karakterli temiz kimse’, *küçlü* ‘güçlü’, *tökme* ‘hünerli, marifetli’ gibi karakter/ahlak sıfatlarının erkekler için birer olumlu sıfat olduğu tespit edilmiştir. Fakat bu olumlu sıfatlar kadınlardaki gibi *iffet* veya *bekâret* temelli değildir. Aksine erkeğin namusu hiç konuşulmaz, namus daima kadın üzerinden işler.

bėli tar ‘cinsel yönden zayıf, iktidarsız’, *kırı tar* ‘ cinsel yönden zayıf, iktidarsız’, *taşaksız* ‘hadım, kısırlaştırılmış’ gibi “erkekliğin eksikliği” anlamında kullanılan kelimeler ise erkeğin doğrudan cinsel güçle ilişkilendirilmesi örnekleridir. Burada da toplumun erkeğe biçtiği roller devreye girmekte ve erkek her alanda gücü temsil ettiği için güçsüz olması kabul edilemez görülmektedir. Erkeklik; güç, kontrol ve kutsallıkla eşdeğerdir. Zayıflık ise aşağılanan bir durumdur.

c. Ailevi Roller ve Soy Bağlantısı

abaga ‘amca’, *ata* ‘baba’, *atalıḫ* ‘üvey baba’, *er* ‘2. koca’, *ini* ‘erkek torun’, *küyegü/ küyöv* ‘damat’, *ogul* ‘oğul, erkek evlat, evlat’, *oglan* ‘1. erkek çocuk’, *ovul* ‘oğul’, *öbüge* ‘dede’, *ulu ata* ‘büyük baba, dede’ gibi erkeği belirten kelimeler ve de *egeçi* ‘babanın kız kardeşi’ şeklinde bir erkekle ilintili olarak isimlendirilen kadın akrabalık terimleri soy aktarımının ve ailevi bağların erkek üzerinden kurulduğunu gösterir.

Özetleyecek olursak CC’de erkek söz varlığı fiziksel güç, siyasi otorite ve dinî liderlik etrafında kümelenir:

Erkek tanımı: *er*, *bahadur, küçlü* gibi kelimeler erkeği savaşçı ve koruyucu rolüyle ilişkilendirir.

Siyasi ve dinî otorite: *bey, soltan, baskak, tın ata* gibi terimler ise erkeği kamusal alanın tek sahibi yapar.

Cinsel güç: *tiren* ‘sertleşmek’ ve *bėli tar* ‘iktidarsız’ gibi ifadeler erkekliğin fiziksel performansla ölçüldüğünü gösterir.

Tablo 1: CC’de Kadın ve erkeğin dilde temsilleri

Temsil Alanı	Kadın Söz Varlığı	Erkek Söz Varlığı
Ana roller	Anne, eş, cariye, hizmetçi	Baba, bey, komutan, meslek erbabı
Fiziksel betimleme	Güzel, bakire, iffetsiz vs	Güçlü, yiğit, kahraman
Cinsellik temsili	Aşırı belirgin (am, kaltak, tüvün vb.)	Cinsellikle dolaylı ilişkili (taşak, tiren,…)
Ahlak/Değer	Namus, iffetsizlik, bakirelik	Güç, kahramanlık, karakter
Dinî figürler	Hz. Meryem, Hz. Havva, Elizabeth	Hz. Adem, Tanrı Ata, Papaz

Bunların dışında kadın veya erkeği keskin bir şekilde belirtmeyen bazı sözcükler de tespit edilmiştir:

4.1.3. Cinsiyetsiz veya Cinsiyeti Belirsiz Sözcüklerin Rolü

abışka/ abuşka ‘yaşlı, kart’, *arık* ‘zayıf, cılız’, *aşır* ‘nikah, düğün’, *aziz* ‘kutsal’, *baḫıl* ‘kıskanç, cimri’, *otacı* ‘hekim, cerrah’, *sövmek* ‘sevmek’ gibi sözcükler bireyden çok nitelik bildirmektedir.

Her ne kadar çağrışımsal cinsiyet (*zayıfsa ve kıskançsa kadındır* gibi) içerseler de toplumsal cinsiyete doğrudan gönderme yapmayan bu kelimeler, bağlama göre anlam kazanır. CC sözlük biçiminde yazıldığı için bu kelimeleri bağlamında görmemiz pek mümkün olmadığından kadın veya erkeği belirttiği de kesin olarak söylenememektedir.

4.2. Codex Cumanicus ile Divanu Lugâti’t-Türk’ün Kadın ve Erkek Söz Varlığı Açısından Karşılaştırılması

Divanu Lugâti’t Türk[6], 11. yüzyılda Kaşgalı Mahmud tarafından Orta Asya’da yazılmış bir sözlüktür. Eser, içeriği bakımından sadece sözlük olmayıp adeta bir Türklük ansiklopedisi sayılabilir. Dili ise Doğu Türkçesi olarak kabul gören, dönemin ortak yazı dili olan Karahanlı Türkçesidir. CC ise 13.yüzyıl sonu 14. yüzyıl başında kaleme alındığı kabul edilen ve Kuzey Türkçesi diye adlandırılan Kıpçak Türkçesinin ağızlarına dayanan bir sözlüktür. Bu iki eser, hem farklılaşan zaman hem de coğrafya bakımından Türk toplumunun kadın ve erkeğe bakış açısının karşılaştırılabilmesi için uygun örnek teşkil etmektedir.

Divan’daki kadın ve erkek söz varlığının toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan roller şöyledir:

4.2.1. Kadına Ait Söz Varlığı: Toplumsal Temsiller

a. Roller ve sıfatlar

ana/ hana ‘anne’, *beşiklik uragut* ‘emzikli/lohusa kadın’, *uma* ‘anne’, *ebe lepe* ‘anne’, *emiklig işler* ‘emzikli/lohusa kadın’ gibi göstergeler doğrudan kadının *annelik* ve *doğurganlık* işlevine işaret eder. Kadın bu

[6] Buradan itibaren “Divan” olarak anılacaktır.

bağlamda üretici değil, doğurgan olarak tanımlanmakta; toplumdaki varlığı çocuk doğurma üzerinden değer kazanmaktadır.

awınçu 'cariye, hizmetçi', *eget* 'hizmetçi kadın', *egetlik karabaş* 'gelin giden kızlara hizmetçi olarak verilen cariye', *iget* 'gelin giden kızlara hizmetçi olarak verilen cariye', *kaçaç* 'cariye, hizmetçi', *küng* 'cariye, hizmetçi' *yinçge* 'cariye, hizmetçi' gibi göstergeler ise cariye ve hizmetçileri tanımlamaktadır. Kadın, bu kullanım biçimlerinde erkeğe hizmet sunan edilgen bir durumdadır ve çoğu zaman nesneleştirilen bir varlık olarak görülmektedir.

b. Cinsellik ve Ahlak Üzerinden Kadın İmgesi

ev kızı 'bakire kız', *kapak* 'bekâret', *kapaklamak* 'kızın bekâretini bozmak', *kız* 'kız yani evlenmemiş kız', *sürtük* 'lezbiyen' gibi kavramlar kadının bekâretine ve cinselliğine odaklanır. Kadının değeri çoğu zaman bekâretiyle ölçülmekte, evlenmemiş ya da cinsel ilişkiye girmiş kadınlar toplumsal baskı ve dışlamayla karşılaşmaktadır.

ekek 'fahişe', *ersek* 'erkek isteyen kadın', *kiçinmek* 'orospu olmak', *ohşagu* 'oyuncak olan ve eğlenilecek kadın', *oynak işler* 'cilveli kadın', *oynaş* 'evli olmadığı halde başkasıyla sevişen kadın', gibi göstergeler toplumun ahlaki normlarına uymayan kadınları tanımlar. Bu tür kavramlarda kadın, cinselliği serbestçe yaşayan bir figür olarak aşağılanmakta, dışlanmakta ve adeta tehdit unsuru hâline getirilmektedir. Hâlbuki bu konuda erkekle ilgili bu tarz göstergeler bulunmamaktadır.

c. Kadınların Güç Figürleri

katun 'kadın, Afrasyab soyundan gelen bütün kadınlara verilen unvan', *kunçuy* 'prenses', *tarım* 'asil kadın', *oglagu katun* ' hanedan sülalesine mensup asil kadın' gibi kelimeler yüksek statülü, hanedan mensubu kadınları tanımlar. Bu kavramlar kadının toplumda güçlü, soylu ve itibarlı biçimde yer aldığı örneklerdir. Ancak bu yüceltilme çoğunlukla yine soya veya evlilik bağına bağlıdır.

4.2.2 Erkeğe Ait Söz Varlığı: Toplumsal Üstünlük ve Kimlik İnşası

a. Toplumsal Güç ve Kimlik

beg 'kadının kocası', *er* 'adam', *eren* 'kahramanlar', *lāçın* 'yiğitliğinden dolayı verilen ad', *tüplüg eren* 'asil adam' gibi göstergeler erkeği güçlü, kahraman, savaşçı, otorite figürü olarak tanımlar. Erkeklik yüceltilmiş, değerli ve toplumun öncüsü olarak konumlandırılmıştır.

b. Ahlak ve Karakter Üzerinden Erkek İmgesi

*çapak e*r 'alçak adam', *iki yüzlüg er* 'iki yüzlü adam', *ketüt* 'yüzü asık olan adam (ihtiyar adam)', *kowı er* 'talihsiz adam' gibi kavramlar erkeğin olumsuz davranışlarını ve karakterlerini ifade eder. Ancak bu tür stereotipleştirmeler kadınlara kıyasla daha hafif ve daha az sayıdadır.

sik 'erkeklik organı', *taşak* 'haya', *yıgaç* 'erkeğin penisi' gibi doğrudan cinsel organlara işaret eden kelimeler, eril cinselliğin açıkça ifade edilebildiğini gösterir. Kadın cinselliği ise çoğu zaman örtülü, ayıp veya utanılacak biçimde ifade edilmiştir. Hatta cinselliği açıkça yaşayanlar için yukarıda da belirtildiği gibi olumsuz anlamlı göstergeler üretilmiştir.

c. Ailevi Roller ve Soy Bağlantısı

ata 'baba', *dede* 'Oğuzca baba', *içi* 'erkeğin kendisinden büyük erkek kardeşi', *ini* 'erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşi', *kaŋsık ata* 'üvey baba', *ögey ata* 'üvey baba' gibi kavramlar erkeğin aile içindeki konumuna işaret eder. Aile sistemi, babanın ve erkek çocukların ön planda olduğu bir yapı sergilemektedir.

Örnekler gösteriyor ki Divan'da yer alan söz varlığı, Türk toplumunun tarihî ataerkil yapısını yansıtmaktadır. Kadın çoğunlukla *doğurgan*, *hizmet eden*, *evlenmeye uygun* ya da *ahlaka aykırı bir birey* olarak tanımlanırken; erkek *kahramanlık*, *otorite*, *üretkenlik* gibi niteliklerle özdeşleştirilmiştir. Kadınlık kavramı genellikle ilişkisel ve edilgen bir yapıda sunulmuş; erkeklik ise bireysel ve güçlü bir kimlikle öne çıkarılmıştır.

Tablo 2: Divan'da Kadın ve erkeğin dilde temsilleri

Tema	Kadın Temsili	Erkek Temsili	Yorum
Doğurganlık	Varlık nedeni	Yok	Kadına indirgenmiş işlev
Cinsellik	Ahlaki sınırlara tabi	Normalleştirilmiş	Kadın cinselliği kontrol edilir
Güç ve Statü	Hanedanla sınırlı	Kahramanlıkla yaygın	Erkeğin temsili daha çok alanda var
Olumsuzluklar	Fahişelik, iffetsizlik	Cimrilik, tembellik	Kadına yönelik söylem daha aşağılayıcı

- İki eser karşılaştırıldığında ortak kelimelerin olduğu aşikardır. Bazen bu kelimelerin anlamlarında küçük farklılıklar olsa da genel anlamda örtüşmektedirler. (bk. Tablo 3.)
- Ortak söz varlığından başka, anlamları aynı olup farklı göstergelerle temsil edilmiş olan kadın ve erkek belirten sözcükler de tespit edilmiştir. (bk. Tablo 4.)

Tablo 3: Ortak sözcükler

Sözcük	Divan'daki Anlam[7]	CC'deki Anlam
ana	anne	anne
ata	baba	baba
beg/bey	1. kadının kocası 2. bey, emir	1. bey, emir 2. mal sahibi, efendi, soylu
em/am	dişilik organı	dişilik organı
er	adam	erkek, yiğit
erkek	erkek, hayvanların erkeği	erkek
ersek	erkek isteyen kadın	fahişe, kaltak, kahpe, ahlaksız
ini	erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşi	erkek torun
karabaş/karavaş	gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç kadın; köle ve cariyelere verilen adlardandır.	hizmetçi kız, cariye
katun	kadın, hatun, Afrasyab kızlarından olanların adı	kadın, hanım
kelin	gelin	gelin
kız	kız, kız çocuk; cariye, pahalı nesne	bakire, kız
kögüz/kövüs	göğüs, meme	göğüs, meme
körk	güzellik	güzellik
kurtga/kurtka	kocakarı, yaşlı kadın	yaşlı kadın
oynaş	oynaş; başka biriyle sevişen kadın	cariye, sevgili, metres, oynaş
saç	saç	saç
sik	erkeklik organı	erkeklik organı
taşak	taşak	er bezi, haya
tişi	kadın	kadın
yizne/yezne	büyük kız kardaşın kocası	ablanın kocası, enişte

Tablo 4: Farklı göstergelerle belirtilen kavramlar

Anlam	Divan'daki Gösterge	CC'deki Gösterge
ana	uma apa	tuvurdaçı tuvurguçı
bakire	ev kızı kapaklıg/ kapıglıg kız kapak	erden kız
baş örtüsü, yazma	bürünçük saraguç	çalma
cariye	kırkın kırnak kapaklık kırkın oxşagu yalnguk yinçke kız	kuma küng oynaş
çeyiz	kalıŋ sep	iseb
erkeklik organı	sik	sik yıgaç
hadım edilmiş	beçel	taşaksız
hala	kükü küküy	ėgeçi
hizmetçi	eget egetlik karabaş karabaş mamu	ėvdegi epçi ėvdegi kız karavaş kullukçı oglanlar (2)
kadın	ewlük işler/işiler kis uragut	ėpçi ayal hatun
kısır kadın	kısır	tüvün
kız kardeş	eçe eke	kız karandaş sinil
kuma	küni	kuma
meme, göğüs	emik	kövüs

[7] Divan'daki söz varlığı ve anlamları için Erdoğan 2016, Özdarıcı 2011 ve Sandalyeci 2024'ten yararlanılmıştır.

namussuz, oynak, fahişe	oynaş ekek ekekli	ersekçi/hersekçi harabat murdar
sevgili	tuz kıya tuzak tuzakı	amrak bavursak
üvey baba	ögey ata	atalıh
yaşlı adam	ak sakal kart er kırbas er kırgıl ortu er	-
yaşlı kadın, ihtiyar	açı eçi	emegen eski

5. Sonuç

CC'nin taranması neticesinde elde edilen kadın ve erkekle ilgili söz varlığı değerlendirilmiş ve şöyle sonuçlar elde edilmiştir:

- Tespit edilen sözcük sayıları birbirine çok yakındır. Kadınlar için 76, erkekler için 80 adet sözcük işaretlenmiştir. Sayıların birbirine yakın olması bir bakıma kadının lehine düşünülebilir. En azından metinlerde kadın, başka kültürlerin aksine erkekle birlikte anılabilmiştir.
- Tespit edilen göstergelerin sayılarının yakın olmasına rağmen sözcüklere tematik açıdan bakıldığında farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin kadınların bedenleri ile ilgili sözcükler erkeklerinkine oranla daha fazladır. Kadınlar için *am* 'dişilik organı', *aylı* 'hamile, gebe', *bollaş-* 'gebelik sebebiyle şişmanlamak', *çalma* 'başörtüsü, tülbent', *kirpik* 'kirpik', *körk* 'güzellik', *körüklü* 'güzel', *körümli* 'güzel, gösterişli, çekici, cazip', *kövüs* 'gögüs, meme', *saç* 'saç', *toodak* 'dudak' göstergelerine rastlanmışken erkekler için *saḳal* 'sakal', *sik* 'erkeklik organı', *taşak* 'er bezi, haya', *tüksüz* 'tüysüz, traş olmuş' göstergeleri işaretlenmiştir.
- Kadın imgesi ağırlıklı olarak *ev, beden* ve *ahlak* üçgeninde şekillenmektedir. Erkek ise *kamusal güç, soy* ve *yönetim* üzerinden tanımlanmıştır.
- Kadınların güç ifade ettiğini gösteren örneklerde dahi kadın daima bir erkeğe bağlı olarak bu gücü elde edebilmiştir.
- *bey* kelimesinin anlam genişlemesine uğrayıp 'mal sahibi, efendi, soylu' anlamı da kazanması erkeğe karşı olumlu bir bakış açısı olduğunu kanıtlar niteliktedir.
- Genellikle *erkeklik* için soyut kavramlar, *kadınlık* için somut, bedensel atıflar ön plandadır. Bu durum, ataerkil sistemin dildeki yansımasıdır. Toplum, erkeğe akıl ve eylem alanı tanıyıp onu 'insan' yerine koyarken kadını ise bedeniyle sınırlar. Kadın, toplumda adeta bir metadır. Sadece bedeniyle tanımlanarak zihinsel, düşünsel ve toplumsal üretimden dışlanırken erkek; düşünceyle ilişkilendirilir, güç ve otoriteyle özdeşleştirilir. Bu, cinsiyetler arasında sembolik bir hiyerarşi yaratır.
- Kadın için *çın ayal* 'nikahlı eş' ve *erdenlik* 'bakirelik' vurgusu yapılırken erkek için *küni* 'metres' veya *oynaş* 'sevgili' gibi terimler meşru görülmektedir. Hatta *oynaşsız* 'oynaşı olmayan' diye bir göstergenin varlığı *oynaş*ı olmanın ne kadar sıradan olduğunu belirtir. *kuma* 'cariye' ve *kumadan tovgan* 'piç' gibi ifadeler erkek cinselliğinin serbestliğini normalleştirir.
- Namus daima kadın üzerinden konuşulmuş ve erkek asla bu konuda aşağılanmamış, aksine yüceltilmiştir.
- Erkekler *çėri başı* 'komutan', *bitikçi* 'katip', *bazargan* 'tüccar' gibi meslek belirten rollerle temsil edilirken kadınlar *ėvdegi ėpçi* 'hizmetçi' veya *kam katun* 'büyücü' gibi sınırlı alanlarda anılır. Ayrıca büyücülük hoş karşılanmayan bir durumdur ve bu olumsuz durum sadece kadınlara atfedilmiştir. Kısacası zaman ve mekân farklılaşması ile ev dışındaki meslek rollerinde kadın artık görülmez.
- Kadınların yaşlı hâllerini ifade etmek için *emegen* 'yaşlı kadın', *ḳurtḳa* 'yaşlı kadın' gibi ibareler kullanılırken erkeklerin yaşlısı için herhangi özel bir sözcüğe rastlanmamıştır. Bu sonuç bize kadınların yaşlılığının özellikle belirtilmesi gereken bir durum olduğunu, erkeklerin yaşlanmasının ise toplumda bir sorun teşkil etmediğini veya belki de erkeklerin güçsüzlüğünün kabul edilemez bir durum olması sebebiyle yaşlı hâllerinin ayrı bir kelimeyle işaretlenmemiş olabileceğini düşündürmektedir.
- Codex Cumanicus'taki söz varlığı; ataerkil, sınıfsal ve dinîdir. Kadınlar yaşam alanları (ev), bedenleri (iffet) ve rolleri (anne/hizmetçi) ile sınırlandırılır. Erkekler güç, iktidar ve kutsallıkla ödüllendirilir. Cinsellik ve evlilikteki çifte standart dilde de kendini gösterir.
- Divan ile CC karşılaştırıldığında kadın ve erkek ile ilgili söz varlığının çoğunlukla örtüştüğü, farklılaşan kısımların ise Türk lehçelerinin farklılığından kaynaklandığı görülmektedir.
- Divan ve CC iki farklı Türk kolunun eserleridir. Biri Doğu Türkçesini biri Kuzey Türkçesini temsil eder. Bu bakımdan kelime hazinesinde aynı kavramı ifade eden farklı göstergelerin bulunması tabiidir. Tablolar incelendiğinde örneğin 'yaşlı kadın' için her iki lehçede de göstergeler bulunurken yaşlı adam için CC'de hiçbir göstergeye

rastlanmamıştır. Bu dikkat çekici bir durumdur. Demek ki Alman ve İtalyan'lar bununla ilgili özel bir sözcük duymamışlar ve kayıt altına almamışlardır. Belki de Kuzey Türkleri yaşlı erkekleri ifade etmek için ayrı bir göstergeye ihtiyaç duymayıp hepsini *abışka/abuşka* kelimesi ile karşılamışlardır.

- CC'nin Divan'dan başka bir farkı da hizmetçileri isimlendirirken daha çok ev ile ilgili kelimeler kullanmasıdır. Örneğin Divan'da *eget, egetlik karavaş* kullanılırken CC'de bu anlam dairesi için *évdegi epçi, évdegi kız* göstergeleri görülmektedir.
- Divan İslami dönem eseri olmasına karşılık 'kadın' anlamında kullanılan göstergelerin -eserin yazılış amacına uygun olarak- Türkçe olduğu, CC ise Hristiyan çevrede yazılmasına rağmen, eserde bu anlamda Arapça kökenli *ayal* kelimesinin de geçtiği görülmektedir. Bu durumun Müslümanlarla Kıpçaklar arasındaki ticari ilişkiler neticesinde vuku bulması kuvvetle muhtemeldir.
- Her iki eserde de kadınlar için olumsuz çağrışım yapan göstergeler çoğunluktayken erkek ifade eden göstergeler olumlayıcıdır ve kadınlar için kabul edilmeyen bazı hususlar erkekler için meşru görülmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Rolleri bağlamında niteliksel karşılaştırmayı özetleyecek olursak:

a. Divânu Lugâti't-Türk

- Erkek kimliği, çoğunlukla *kahramanlık* (alp), *liderlik* (beg), *askerî* ve *toplumsal* otoriteyle özdeşleştirilmiştir.
- Kadın kimliği, daha çok *ailevi roller* (ebe, ana), *evlilik* (katun), *korunma* ve *içe yönelik nitelikler* (sığınmak) üzerinden tanımlanmıştır.
- Kadınlara ilişkin sıfatlar daha *pasif*, *ev içi alanla* ilişkilidir ve kadının adı çoğunlukla soyut ve dolaylı rollerle geçer.

b. Codex Cumanicus

- Dil daha sade ve işlevsel olduğu için kadın ve erkekle ilgili kelimeler daha yüzeysel ve sayıca azdır.
- Erkek, yine baskın figür olarak aktarılır; *otorite* ve *sahiplik* nitelikleriyle (beg) ön plandadır.
- Kadın, çoğunlukla *aile bağlamında* tanımlanır (ana, karı) ve kadın temsilleri, çoğunlukla erkeğe göre konumlandığından bağımsız anlam alanı sınırlıdır.

- Divan, daha kapsamlı bir sözlük olduğundan olsa gerek CC'de olmayan çok fazla söz varlığını barındırmaktadır. CC bu alanda, Divan'a göre daha küçük çaplı bir söz varlığı içerir.
- Her iki eserde de toplumsal cinsiyet rolleri, dönemin ataerkil yapısıyla uyumlu biçimde yansıtılmıştır. Divan, zengin söz varlığı ile bu cinsiyet rollerini daha ayrıntılı ve kültürel kodlarla yansıtırken; CC'de bu durum daha sade ve semboliktir. Kadın temsilleri sınırlı, çoğunlukla ailevi ve bağımlı rollerle tanımlanırken; erkek temsilleri çok yönlü, bağımsız ve lider rollerle iç içedir. Bu durum, Türklerin sözlü kültüründe cinsiyetçi yapıların dil aracılığıyla nasıl üretildiğini ve pekiştirildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak bu değerlendirmeler bize, dilin toplumsal cinsiyet ideolojisini nasıl yeniden ürettiğini göstermekte ve tarihsel bağlamın bugünkü kalıp yargılarla benzerliklerini ortaya koymaktadır. Kısacası hem 11. yüzyıl hem 13- 14. yüzyıllardaki toplum, kadın bedeni ve cinselliği üzerinde denetim kurarken erkeğin kamusal ve cinsel özgürlüğünü ise meşrulaştırır. Bu bağlamda metin, dönemin ataerkil yapısını ve dil zihniyetini yansıtmaktadır.

6. Kaynakça

Akata, H. Z. (2019). "Güncel Türkçe Sözlük'te Kadın Kavramı ve Toplumdilbilimsel Sezdirimleri", Ed Şen S., Mangır, M., *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (16-18 Ekim 2019, Samsun/Türkiye) Bildiri Kitabı* (2275-2283). Samsun: OnDokuz Mayıs Üniversitesi.

Akata, H. Z. (2020). "Güncel Türkçe Sözlük'te Erkek Maddesi ve Toplumdilbilimsel Sezdirimleri". Ed. Kalenderoğlu, İ. *XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (21-23 Ekim 2020 Ankara) Bildiri Kitabı* (940-948). Ankara: Gazi Üniversitesi.

Aksoy, İ. (2016). "Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını". *Yasama Dergisi* (32), (s. 7-20).

Alagözlü, N. (2009). "Dil ve Cins: Türkçe Atasözleri ve Deyimlerde Kadın Üzerine Eğretilemeler ve Toplum-Bilişsel Yapı", *International Journal of Central Asian Studies*, 3, (s. 37- 48).

Arat, R. R. (2008). *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib*. 2. Basım, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Argunşah, M., G. Güner (2024). *Codex Cumanicus.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atsız, M. (2021). "Köktürkçe Ve Eski Uygurcada "Kadın" ile İlgili Kavramlar". *Uluslararası Filoloji Bengü*, 1(1), (s. 87-111).

Avşar, S. (2017). "Toplumsal Cinsiyet Rolleri Bağlamında Tarihsel Rollerini Yitiren Erkekliğin Çöküşü: Küllerinden "Yeni Erkek"liğin Doğuşu". *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3(2), (s. 224-241).

Çiçek, H. (2024). "Türkiye'de Toplum Dilbilimi Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar: Açıklamalı Bibliyografya Denemesi". *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi [DADA],* 9, (s. 33-93).

Çolak, G. (2020). *Toplumdilbilimi Toplumsal Cinsiyet ve Dil*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Erdoğan, İ. (2016). "Divanu Lugati't-Türk'te Kadın İle İlgili Kavramlar". *Dinî Araştırmalar,* 19(49), (s.197-207).

Gökbel, A. (2005). "Codex Cumanicus Işığında Kuman/Kıpçaklarda Aile Yapısı, Evlenme ve Düğün". Ed. Bozkurt İ., Ali N., Öznur Ş., *XI. Uluslararası Edebiyat Şöleni (23-28 Ekim 2005) Bildiri Kitabı* (12-20). Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi.

Guliyev, İ. (2018). "Codex Cumanicus'ta Alıntı Kelimeler". *Türkoloji,* 87, (s. 89-102).

Güner, G. (2016). "Codex Cumanıcus Bağlamında Kumanların / Kıpçakların Gündelik Hayatına Dair Söz Varlığı: Eşya Adları". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5 (4), (s. 1544-1560).
Güner, G. (2017). "Codex Cumanıcus'ta Latince ve Grekçe Alıntılar". *Dil Araştırmaları*, 11 (20), (s.49-56).
Güner, N. (2013). "Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut". *Journal of Turkish Studies,* 8 (9), (s. 2659-2669).
Güner, N. (2018). *Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
Kamacı Gencer, D. (2020). "Türkçede Dilbilgisel Ulamlar: Cinsiyet", Ed. Boz E. *Türkçede Dilbilgisel Ulamlar.* (161-186) , Ankara: Gazi Kitabevi,.
Karahan, A. (2013). "Codex Cumanicus'ta Alt Anlamlılık (Hyponymy)". *Karadeniz Araştırmaları*, 39 (39), (s.187-203).
Kesin, T. N. (2022). "Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Kadına Bakış", Ed. Özdaşlı, E. *Türkiye'de Kadın: Siyasî, Sosyal ve Kültürel Alanda Değişim* (273-284). Ankara: TASAV.
Kerimoğlu, C.- Doğan, G. (2015). "Türkçede Cinsiyet Görünümleri ve Çağrışımsal Zihniyet". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 38, (s.143-178).
Kükrer, B. G. (2023). *Eski Türk Toplumunda Kadın*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
Malkoç, E. (2022). "Özbek Türkçesinde Geçen Erkekle İlgili Adlandırmaların Toplumdilbilimsel Açıdan İncelenmesi". *Dil Araştırmaları Journal of Language Studies*, 16 (30), (s.169- 182).
Özdarıcı, Ö. (2011). "Dîvânü Lûgat-it-Türk'te Kadın ve Kadına İlişkin Unsurlar". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), (s. 127-156).
Özel Özcan, M. S.- Erden Kaya, E. (2017). "Türk Toplumsal Hayatında Kadının Varlığının Tarihsel Eksende Sorgulanması". *Journal of Turkish Studies*, 12 (12), (s. 175-188).
Pilancı, H. (2000). "Anadolu Ağızlarında Kadın İçin Kullanılan Sözler Üzerine Bir İnceleme". *Kadın Woman* , (s.71-82).
Salan, M. (2016). *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı.* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
Sandalyeci, S. (2024). "Dîvânu Lugâtî't-Türk'te Erkek ile İlgili Söz Varlığının Toplum Dilbilimsel Açıdan İncelenmesi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(Divanu Lügati't Türk'ün 950. Yıl Dönümü)*, (s. 194-206).
Şenol, D., Çalar, V. (2018). "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Batman'da Erkek Olmak". *Toplum Ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (1), (s. 1-16).
Teke, T. (2020). "Özbek Türklerine Ait Destanlarda Kadın İmgeleri Üzerine Değerlendirmeler". *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), (s. 160-177).
Tokay, Y. (2019). *Tanıklarıyla Harezm-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri Ve Deyimler*, Ankara: Grafiker Yayınları.
Toprak, F. (2021). *Tasavvufî ve Edebi Yönleriyle Alî Şîr Nevâyî*. Ankara: Akçağ Yayınları.
Useev, N. (2012). "Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı". *Dil Araştırmaları*, 11(11), (s. 57-66).
Yılmaz, A. (2004). "Türk Kültüründe Kadın". *Milli Folklor*, 16 (61), (s.111-123).
Zeybekoğlu, Ö (2010). "Toplumsal Cinsiyet Rolleri Bağlamında Türk Toplumunun Erkeklik Algısı". *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 3(1), (s. 1-14).

7. Ekler

Ek 1. CC'deki Kadın ve Erkek Söz Varlığı Listesi